

Louis Massignon – pionir kršćansko-islamskog (abrahamskog) ekumenizma¹

Rasim Ibrović

Nije mali broj evropskih učenjaka, najprije onih koje prepoznajemo kao orijentaliste,² a koji su najveći dio svog znanstveno-istraživačkog rada, napose spisateljstva posvetili islamu u svim njegovim pojavnim oblicima. Zapravo, islam je od svog začetka (VII st.) izazivao nemalo interesovanje, osobito u kršćanskim, a naročito evro-kršćanskim sredinama. To interesovanje dobijalo je na intenzitetu gotovo recipročno onom što jeste teritorijalna ekspanzija islama, kao religije naravno, ali i kao jedne politike oličene u državi (samim time i u teritoriju), ma kojeg oblika ona bila (halifat, emirat, sultanat...). U evropskoj, ponovit

- 1 Karl-Josef Kuschel, *Židovi, kršćani, muslimani: podrijetlo i budućnost*, str. 691. O tome šta bi trebao biti abrahamski ekumenizam, prema riječima Karl-Josefa Kuschela, vidi više u navedenom djelu na str. 698.
- 2 O tome šta je orijentalizam, iznimno važno djelo, ali i neophodno za razumijevanje našeg teksta, odnosno kazivanja o liku i djelu Louisa Massignona, jeste: Edward W. Said, *Orijentalizam; zapadnjačke predodžbe o Orijentu*.

Drama gostoprimstva

ćemo ovdje, orijentalističkoj tradiciji o islamu su napisane nepregledne biblioteke tekstova, knjiga. Broj autora koji su o navedenoj temi pisali iznimno je velik – usudit ćemo se reći da ni taksativno nije moguće nabrojati sva imena.³ Ipak, u tom moru autora koji su pisali o islamu, tj. bilo čemu islamskom, izdvaja se nevelik broj njih čiji radovi, bez dvojbe, jesu izdržali mnoge znanstvene kritike ili povijesne mijene. Jedno ime izdvaja se iz tog orijentalističkog narativa i gotovo da počiva na nekoj nevidljivoj ili neuhvatljivoj granici između dugotrajućeg i sveprisutnog orijentalizma i s druge strane pokušaja da se ukaže na autentičnu riječ ili glas (ili pak sliku) koji dolazi iz jednog dijela orijenta, i to onog islamskog – napominjemo da orijent nije samo islam, već židovstvo i kršćanstvo u svim svojim unutarnjim razlikama, ali jednako tako i one tradicije koje ne prepoznajemo kao abrahamske.

Ovdje upravo želimo govoriti o jednom čovjeku, i to čovjeku kao cjelovitoj i autentičnoj ličnosti – a vrijeme je tomu najbolji pokazatelj. Kazivat ćemo o liku i djelu Louisa Massignona – najautentičnijeg evropskog „orijentaliste“, kojeg osobno najprije volimo prepoznavati i oslovljavati kao islamolog, a ne orijentalista, e kako bismo napravili distinkciju od svega onoga što se vezuje za fenomen orijentalizma, kao jednog od ključnih imperijalističkih i/ili kolonijalističkih diskursa (mehanizama kontrole i moći). Louis Massignon cijelim svojim bićem bio je protiv evropske kolonijalističke politike (diskursa). Stoga jeste riječ o evropskom, i važno je naglasiti, kršćanskom (katoličkom) islamologu *par excellence*.⁴

Louis Massignon rođen je 25. jula 1883. godine u Nogent-sur-Marneu, istočnom predgrađu Pariza. Odrastao je u obitelji u kojoj se njegovala iznimna naklonost prema umjetnosti. S tim u vezi, valja kazati

3 Vidjeti više u: Adnan Silajdžić, *Islam u otkriću kršćanske Evrope: povijest međureligijskog dijaloga*.

4 Za razliku od mnogih evro-američkih orijentalista, koji su se bavili islamom s filološkog ili pak historijskog aspekta, Massignon je *bio neka vrsta pionira u tome što je učinio islamske studije ozbiljnim sa vjerskog i duhovnog stanovišta*. Za njega je islam, osobito sufizam, živuća duhovnost. Usp. Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 249-250. Napomenimo i to da je za mnoge Massignon *najveći islamolog prošlog stoljeća*. Više u: Adnan Silajdžić, *Islam u otkriću kršćanske Evrope: povijest međureligijskog dijaloga*, str. 267.

da je Massignonov otac, Ferdinand Massignon, (poznat i kao Pierre Roche, 1855-1922), bio ugledni francuski umjetnik i baštinik secesije, ali i simbolizma; isticao se kao kipar, slikar, keramičar i medaljar. Majka mu je bila Mari Hovin, porijeklom sa sjevera Francuske. Bila je veoma religiozna žena, dočim je njegov otac bio sklon racionalizmu i ne odveć religiozan. Ipak, i na oca, kao i na cijelu obitelj, snažno je djelovalo religijsko iskustvo obiteljskog prijatelja Charlesa Mariea Georgesca Huysmana (Joris Karl Huysmans, 1848-1907), francuskog romanopisca, ali i uglednog likovnog kritičara. Ovaj obiteljski prijatelj doživjet će snažno obraćenje (bio je katolik), a taj događaj ostavit će nemali trag na mladom Louisu Massignonu. Za Haysmana valja još kazati da će dobar dio svog rada posvetiti kršćanskoj tradicionalnoj umjetnosti, osobito ikonografiji i arhitekturi.⁵ Sve navedeno vezano za Ferdinanda Massignona i njegovu religioznu suprugu Mari Hovin, potom Haysmana, obilježilo je Louisa Massignona, koji će kasnije i sam pokazati veliku sklonost, tačnije ljubav prema umjetnosti, osobito tradicionalnoj arhitekturi, ali i religiji, tačnije abrahamskoj tradiciji, s velikom pažnjom na kršćansko-islamski susret, dijalog.⁶ Ipak, ovdje valja naglasiti da je u mladim danima Massignon snažno lavirao između dva svjetonazora, koje su, na izvjestan način, utjelovljivali njegovi roditelji.

Louis Massignon, kao što se dalo naslutiti iz prethodno kazanog, odrastao je u obitelji koja mu je omogućila dobro, kvalitetno školovanje. Godine 1896. u Parizu je upisao prestižnu srednju školu *Lycée Louis-le-Grand*, koju su držali isusovci. Tijekom srednjoškolskih dana

5 U tom smislu posebno se ističe roman Joris-Karla Huysmansa, *La Cathédrale*, 1898. U navedenom romanu autor donosi detaljan opis srednjovjekovne katedrale – najreprezentativnijeg tradicionalnog i sakralnog arhitektonskog djela evropskog srednjeg vijeka!

6 Unatoč tome što su mu roditelji bili dobrano različitih svjetonazora, posebno *à propos* religioznosti, jednako tako valja naglasiti da je Louis Massignon od rođenja, pa sve do svoje zrelosti, živio u tzv. Trećoj Francuskoj Republici (*La IIIe République*). Navedeni period, koji traje od 1870, tj. od raspada Drugog Francuskog Carstva, pa sve do 1940, tj. do profašističke Višijske Francuske, između ostalog obilježen je i svojevrsnim sukobom između religijsko-klerikalnih i laičkih svjetonazora.

Drama gostoprimstva

sprijateljio se s Henrijem Masperom (Henri Paul Gaston Maspero, 1883-1945), kasnije poznatim francuskim sinologom i pioninom u izučavanju taoizma u našem dijelu svijeta.⁷ U tom srednjoškolskom periodu Massignon i Maspero imali su nemali broj zajedničkih interesovanja, a neka od njih su lingvistika, etnologija i istraživačke ekspedicije u tzv. egzotične zemlje što je bilo izrazito popularno u vremenu kolonijalizma.

Nakon završene srednje škole Massignon se dobrano udaljio od religijskog ili duhovnog svjetopogleda. U takvom duševnom stanju 1901. godine putuje u Alžir, koji je tada bio francuska kolonija (1830-1962). Sigurno da je iskustvo Alžira, pritisnutog kolonijalnom represijom, utjecalo na to da se kasnije kod njega iznjedrio snažan antikolonijalni stav. Godine 1904. ide na studijsko putovanje, i to u Maroko, osobito u Fes i Tanger.⁸ Naime, u Fesu istražuje povijest tradicionalnih esnafa, tj. cehova, i njihov značaj u razvoju grada, tj. arhitekture i urbanizma, ali i urbane kulture u najširem smislu. Ovo putovanje i studijski, zapravo znalački pristup jednoj tradicionalnoj kulturi, direktno će

7 Henri Paul Gaston Maspero, sin glasovitog egiptologa Gastona Maspere, život je skončao kao logoraš u nacističkom logoru smrti Buchenwaldu, 17. marta 1945.

8 Ovo putovanje je povezano s njegovim naučno-istraživačkim radom iz historije i geografije, u kojem je istraživao lik i djelo Lava Afrikanca, čuvenog putnika i geografa iz XV-XVI stoljeća. Lav Afrikanac (lat. *Leo Africanus*) rođen je u Granadi kao al-Ḥasan ibn-Muḥammad al-Wazzān. Školovao se u Fesu (Maroko), a još u mladičko doba mnogo je putovao kao trgovac, a potom i kao diplomata, i to najčešće sjevernom Afrikom. U toku jedne plovidbe Sredozemljem zarobljen je od strane kršćanskih gusara. Kako je bio izuzetno obrazovan, privukao je pažnju gusara, pa ga nisu ubili, već su ga kao roba poklonili papi Lavu X. Malo čas spomenuta učenost Lava Afrikanca privukla je i papinu pažnju, pa ga je nakon godinu dana oslobodio ropstva, a potom je Lav Afrikanac prešao na kršćanstvo 1520. godine. Njegovo novo ime sada je bilo Giovanni Leone (Joannes Leo). Odlično je savladao latinski, ali i talijanski jezik, a dugi niz godina je podučavao evropske kršćane arapskom jeziku. Veoma brzo stekao je veliki ugled u rimskim naučnim krugovima. Oko 1526. godine završio je svoj *magnum opus* pod naslovom *Descrittione dell'Africa*, objavljeno i kao *Delle descrittione dell'Africa et delle cose notabili che ivi sono*. Riječ je o putopisu koji nudi, za to doba, najbolji opis Afrike, naročito sjeverne Afrike, a navedena knjiga dugi niz godina, zapravo nekoliko stoljeća, bila je glavni izvor podataka Evropljanima o islamu, tj. muslimanima sjeverne Afrike. Lav Afrikanac negdje pred kraj svoga života vratio se u sjevernu Afriku i, prema mnogima, tom se prilikom vratio islamu.

doprinijeti očuvanju tradicionalnog grada – Fesa. Kasnije će, pišući o Louisu Massignonu, Seyyed Hossein Nasr (r. 1933) jasno i bez dvojbe kazati da je upravo on najzaslužniji što je stara urbana jezgra (*medina*) grada Fesa očuvana. Zapravo, on je tada *savjetovao maršala Lioteja (Marechal Lyahtey) da ne uništi stare medine (arapske dijelove grada) u Maroku da bi izgradio nove gradove.*⁹ Maršal je poslušao Massignona, te je novu gradnju, tj. francuske gradove *villes*, dao sagraditi izvan zidina drevnog grada Fesa, ali i nekih drugih starih marokanskih gradova, kao što je Meknes. Kakav učinak mladog Massignona! Već na početku svoje znanstvene karijere postiže golem rezultat kojem i danas imamo zahvaliti svi mi koji smo mišljenja da nova, tj. moderna arhitektura, ili bilo koja druga umjetnost, nije i ne treba biti po cijeni rušenja stare, tradicionalne baštine, u ovom slučaju graditeljskih drevnih struktura. Nažalost, Massignon ili neko njemu sličan nije posjetio krajem XIX i početkom XX stoljeća nijedan bosanski grad, ili možda i jeste, ali bez učinka kakvog je on imao sa francuskim maršalom – navedimo mu ovdje puno ime: Louis Hubert Gonzalve Lyautey (1854-1934).¹⁰ Nakon bogatog iskustva u Maroku, tj. nakon plodnih susreta i saznanja, istražujući životopis Leona Afrikanca, potom drevnu kulturu Magreba, osobito njegovu islamsku kulturnu (duhovnu) komponentu, Massignon odlučuje da se posveti studioznijem učenju arapskog jezika, što je po njegovom mišljenju bio preduslov za bilo kakav iole ozbiljan znanstveni poduhvat u izučavanju svijeta islama, osobito onog svijeta

9 Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 238.

10 Očuvavši na ovaj način grad Fes, i to jedan od najljepših tradicionalnih gradova na Magrebu, ali i u okrilju islamskog svijeta, Massignon je omogućio jednom kasnijem švicarskom historičaru umjetnosti, Titusu Burckhardt (1908-1984), da napiše, sad već klasično djelo iz oblasti islamske umjetnosti, napose arhitekture, koje je prevedeno na više jezika. Riječ je o djelu – *Fes; Stadt des Islam*, 1960. Kad već na razini natuknice ukazujemo na umjetnost, valja ovdje napomenuti da će se Massignon u toku svog znanstvenog bavljenja islamskom kulturom i civilizacijom baviti i njenom umjetnošću. S tim u vezi, on će nastojati povezati karakter islamskih umjetničkih formi s njihovim islamskim (teološko-filozofskim) korijenima. Konkretno, pokušavao je objasniti sveprisutne geometrijske forme, osobito dinamične i nepregledne arabeske u islamskoj umjetnosti, sa eš'arijskom atomističkom teorijom, prema kojoj Božja Volja neprekidno i iznova stvara atome. Više o navedenoj relaciji vidjeti u: Idham Muhammad Hanash, *Teorija islamske umjetnosti: estetski pojam i epistemička struktura*, str. 52-54.

Drama gostoprinstva

u okrilju kojeg je arapski jezik ne samo *lingua sacra* već i govorni jezik. Svoje formalno školovanje nastavlja, a 1907. godine dobiva *diplôme d'études supérieures (DES)* – ekvivalent našem postdiplomskom.¹¹

Ipak, godina 1907. u životu Louisa Massignona po nečemu drugom je neuporedivo važnija. Te godine on dobiva poslovni angažman u francuskom institutu za orijentalnu arheologiju u Kairu. Odlazak i boravak u tom drevnom gradu omogućava mu jedan iznimno važan susret, tj. prijateljstvo sa mladim španjolskim aristokratom Luisom de Cuadraom – inače preobraćenikom na islam. Ovaj španjolski islamski preobraćenik Massignona upoznaje s glasovitim islamskim mistikom, sufijom Mensurom Haladžom (IX-X st.). No, ubrzo nakon sklapanja tog poznanstva za Massignona odnos s Luisom de Cuadraom postaje opterećenje, ili nešto s čim ne može da se nosi i od čega pati. Odlučuje napustiti Egipat, tj. Kairo. Krajem 1907. godine odlazi u arheološku ekspediciju u Mezopotamiju, tačnije u Bagdad. Ipak, iz Kaira sa sobom nosi misao ili veliku znatiželju o Mensuru Haladžu. Ubrzo taj islamsko-sufijski mistik postaje njegova, gotovo pa pàsija. Boravak u zemlji, u kojoj je upravo živio i djelovao Haladž, prilika je da se posveti temeljitom istraživanju njegovog lika i djela. Dolaskom u Bagdad veoma brzo se nastanjuje u jednoj tradicionalnoj muslimanskoj gradskoj četvrti, gdje postaje gost (musafir), koji uživa gostoprinstvo (musafirluk) ugledne obitelji učenjaka (alima) iz porodice Alusi.¹² Ovaj boravak, ili musafirluk kod Alusija u drevnoj bagdadskoj četvrti, u kojoj je još uvijek pulsirao život tradicionalnim ritmovima, višestruko je bio plodonosan i, rekli bismo, gotovo presudan u Massignonovom životu. Tu, kod Alusija, Massignon je imao neposrednu priliku vidjeti, bolje reći, osjetiti šta je to tradicionalno gostoprinstvo (u ovom slučaju orijentalno-islamsko), a što će kasnije kod njega imati snažne

11 Massignonovo formalno obrazovanje bilo je dobro dinamično, a obuhvatalo je više znanstvenih disciplina, kao što su filozofija, matematika, ali i umjetnost, zatim historija i geografija, potom lingvistika, osobito arabistika. Više o njegovom formalnom školovanju vidjeti u: Giulio Bassetti-Sani, *Louis Massignon: Christian Ecumenist, Prophet of Inter-Religious Reconciliation*, 1974.

12 Alusi (*Al-Ālūsī*) ugledni je bagdaski rod koji je tokom XIX i u prvoj polovini XX stoljeća dao više zapaženih učenjaka iz oblasti islamskog prava (fikha), potom kur'anske egzegeze (tefsira), ali i književnosti.

posljedice u kontekstu judeo-kršćansko-islamskog susreta, a koje će on snažno promicati; ovdje prije svega mislimo na tzv. Abrahamovo gostoprimstvo, tj. ksenofiliju. Također, njegovi domaćini, kako rekostmo ugledna učenjačka porodica Alusi, davali su mu nemalu pomoć u njegovom istraživanju Mensura Haladža, a po kojem će Massignon bez dvojbe u svijetu islamologije biti i najprepoznatljiviji.

Boraveći u drevnoj Mezopotamiji, 1908. godine Massignon je učestvovao u jednoj naučno-istraživačkoj ekspediciji. Tih godina evropske arheološke ekspedicije špartaju Bliskim istokom, a posljedice tih istraživanja, ali i arheoloških iskapanja, jesu današnje prenapučene vitrine zapadno-evropskih muzeja, napose onih u Parizu i Londonu, ali to je tema za sebe. Cilj je bio istražiti staru abasidsku utvrdu Al-Ukhaidri (VIII st.) koja se nalazi 50-ak kilometara južno od Kerbele (današnji Irak).¹³ Tokom istraživanja navedene utvrde u maju iste godine, Massignona su uhapsile osmanske vlasti u gradu Kut al-Amari na istoku današnjeg Iraka. Naime, politika Mladoturske revolucije, koja je nastupila iste godine, smatrala je da on, kao Francuz, jeste špijun, ili da bar to jeste potencijalno.¹⁴ S tim u vezi, prisiljen je da se vrati u Bagdad. Putovao je brodom uz rijeku Tigris. U toku tog putovanja Massignona, koji je preplašen zbog situacije u kojoj se našao, obuzimaju, rekli bismo, *crne misli*. On vjeruje da mu kao osumnjičenom za špijunažu, u iznimno turbulentnom vremenu unutar Osmanskog Carstva, slijedi

13 Zapravo, Massignon, zajedno sa Marcelom Augusteom Dieulafoyom, tada je vjerovao da je ova utvrda sasanidsko-perzijska zimska palata, odnosno predislamska graditeljska baština. Više o ovoj palati vidjeti u: Husref Redžić, *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini*, str. 72.

14 Mladoturci se u okrilju Osmanskog Carstva javljaju krajem XIX stoljeća. U raspadajućem carstvu ova *liberalna građanska omladina* spas vidi u modernoj ustavnoj državi, a po uzoru na Mazzinijevu „Mladu Italiju“. Mladoturci 1908. godine pokreću *Mladotursku revoluciju*. Proglasili su ravnopravnost svih vjera, ali to je bilo samo formalno i mimikrija za panturski program – istinski cilj je bio stvoriti jednu naciju (Turke) i jedan jezik (turski) u multietničkoj, ali već i multinacionalnoj državi. Zbog promicanja navedenih ciljeva, praćenih rigidnim šovinističkim *panturcizmom*, nisu pridobili povjerenje, prije svega brojnih kršćanskih, ali i nemalog broja muslimanskih neturskih naroda – mnogi od njih su već prije imali svoje pokrete za oslobođenje od Osmanskog Carstva i poodmakli razvoj nacionalnog identiteta. Upravo će ovu, *Mladotursku revoluciju*, Austro-ugarska iskoristiti za aneksiju BiH. Usp. *Opća enciklopedija*, J LZ, 5, L-Nigh, str. 521.

Drama gostoprimstva

smrtna kazna. U tim mislima pomišlja čak i na samoubistvo. No kao zatvorenik, i to pod sumnjom za špijunažu, doživljava nesvakidašnje iskustvo. Mnogi njegovi biografi govore o mističnom iskustvu. Massignona posjećuje misteriozni *stranac*!¹⁵ Taj posjet *stranca* za njega će značiti veliku, presudnu promjenu. Naime, vraća se religioznom, duhovnom, tačnije kršćanskom životu, koji nastoji baštiniti cijelim bićem, ne ispuštajući iz svog duhovnog vidika i nekršćane kao sabraču s kojima ima zajedničkog Oca – Stvoritelja, a pri tome osobito muslimani i islam imaju iznimno važno mjesto. Valja naglasiti da će upravo boraveći među muslimanima nanovo svoje lice okrenuti Njegovom Liceu.¹⁶ Zapravo, islam, posebno sufizam, konkretno Haladž, ima iznimno važnu ulogu u njegovom povratku samom kršćanstvu.

Massignon se na koncu oslobađa zatočeništva, tj. nesretne okolnosti izazvane hapšenjem pod sumnjom za špijunažu. Iz Bagdada se zapućuje ka Bejrutu. Ali taj put sad je posve drugačiji. To nije više onaj stari Massignon. Njegova duhovna popudbina sada je iznimno bremenita, ne samo mističnim iskustvom, susretom sa *strancem*, već i sa orijentalno-islamskim gostoprimstvom, potom sa obiljem duhovnih i povijesnih saznanja o islamskom mistiku, sufiji Mensuru Haladžu, o kojem će Massignon pisati obimna štiva, koja i danas jesu ono najblištavije što je evro-kršćanska kultura darovala islamu i muslimanima, ali i cijelom svijetu. Ipak, ono najvrjednije s čim odlazi Massignon u Bejrut, ili s čim nastavlja živjeti do kraja svog života, jeste zagledanost u vječno Lice Oca – Stvoritelja Abrahamove čeljadi.

Massignonov boravak u svijetu islama, osobito u Kairu i na prostoru Mezopotamije, jeste presudan period u njegovom životu. Po mnogima,

15 Taj *stranac* nije niko drugi doli Haladž. Vidjeti više u: Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 239. Upravo će zagonetni i mistični *stranac* (Haladž) Massignonu biti zamalo ono što su tri *stranca* bila Abrahamu. Naime, Abrahamovo iskustvo sa *strancima* ukazuje nam i na to *kako da se ophodimo s vlastitom stranošću* (Usp. Karl-Josef Kuschel, *Židovi, kršćani, muslimani: podvjetlo i budućnost*, str. 703) ili kako bi to Vesna Krmpotić (1932-2018) kazala vlastitom *sobošću*. Odavno su sva mudroslovlja, u svim vremenima i kulturama, prepoznala da spoznati sebe jeste najviši domet duhovnog zrenja; našeg ja, naše sobosti nema bez onog drugog ja (*stranca*).

16 *Gdje god da se vi okrenete, tamo Božje Lice je!* (Kur'an, II:115)

koji su dobri poznavaoi lika i djela ovog francuskog islamologa, navedeni boravak, i najprije susret, ili otkriće mistika Mensura Haladža, možda je i najpresudnije u profiliranju njegovog života. Profesor S. H. Nasr za Massignonov susret s Haladžom ističe da je *ostavio neizbrisiv trag na cio njegov kasniji život i vratio ga u okrilje kršćanstva* (katoličanstva, op. a.), *koje je on do tada uzimao olahko*.¹⁷ Ovo Nasrovo kazivanje sigurno da ima nemalu težinu ukoliko znamo da je on dugi niz godina prijateljevao s Massignonom, naglašavamo prijateljevao na mnogim putovanjima, a ljudi se međusobno ponajbolje upoznaju tokom putovanja.

Ovdje, poslije svega kazanog o Massignonu, napose o njegovim iskustvima u svijetu islama i njegovom povratku kršćanstvu, važno je dovesti do riječi i jednu, nimalo nevažnu činjenicu. Naime, vrijeme od kraja XIX stoljeća, pa sve tokom prvih godina XX stoljeća, tj. do Prvog svjetskog rata, period je, u dobrom dijelu evropske povijesti, koji nazivamo *Belle Époque*. U navedenoj povijesnoj dionici, a naročito u Francuskoj, imamo svojevrsnu katoličku obnovu, u okrilju koje mnogi mladi ljudi doživljavaju povratak kršćanskim vrijednostima, ili, još preciznije, kršćanskoj vjeri. Massignon je samo jedan od njih, nikako izuzetak. U navedenim duhovnim gibanjima on će se susresti s mnogim osobama, koje će kasnije postati iznimno poznate, i to ne samo u okrilju kršćanske duhovnosti, već i kulture, politike... S tim u vezi, navodimo samo neka imena, odnosno osobe s kojima Massignon ima manje-više plodne duhovne susrete, kao što su Paul Claudel (1868-1955), Jacques Maritain (1882-1973), Raïssa Maritain (1883-1960), Gabriel Bounoure (1886-1969) ili pak veoma poznati i cijenjeni bl. Charles de Foucauld (1858-1916) i mnogi drugi.

Na putovanju u Bejrut Massignon ima priliku da započne sa smirivanjem duhovnih iskustava od Kaira do Mezopotamije. Putuje, ali ne sam. S njim je i libanonski karmelićanski svećenik Al-Ab Anastas Mari al-Karmali (1866-1947).¹⁸ Upravo navedeno sumiranje ili smirivanje svih

17 Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 238.

18 Al-Ab Anastas Mari al-Karmali, kao što rekosmo, libanonski kršćanski svećenik, poznat je i kao lingvista, koji je dao nemali doprinos arapskoj lingvistici i filologiji.

Drama gostoprimstva

brojnih doživljaja, najprije onih duhovne naravi, Massignon čini ne samo uz pomoć navedenog karmelićanskog duhovnika, već i snažno prizivajući u sjećanje iskustvo s obiteljskim prijateljem Huysmanom. Naime, Huysmanov povratak vjeri, tj. kršćanstvu i njegovoj duhovnosti, Massignonu nudi svojevrsan poticaj ka snažnijem povratku u okrilje kršćanske religije, duhovnosti. S druge pak strane, još jedno važno ime u godinama, rekli bismo, Massignonove religiozne, odnosno duhovne obnove na putu nasljedovanja Krista, a valja naglasiti da je riječ o nasljedovanju Krista u svijetu islama, jeste bl. Charles de Foucauld.¹⁹

Zajedničko Massignonu i bl. Charlesu de Foucauldu upravo je bilo to što su u okrilju islamskog ambijenta ili konteksta, imali priliku iskusiti

19 Blaženi Charles Eugène de Foucauld, pobožni je katolički mislilac i trapistički redovnik, pustinjač. Bit će inspiracija za osnivanje katoličke redovničke zajednice *Isusova mala braća* (1933. u Alžiru), a potom i *Isusove male sestre* (1939). Charles de Foucauld gotovo cijeli život proveo je s muslimanima – u islamskom svijetu. Nastojao je svjedočiti svoju vjeru, tj. nasljedovati Krista među muslimanima. Zapravo, nastojao je biti im *neka vrsta kršćanskog svjedoka i da se prijatelji s njima, kao s narodom koji slijedi jednu drugu verziju njegove vjere, i poruku koja je poslana od Boga*, kako to ističe S. H. Nasr. Usp. Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 240. Foucauld je živio poput drevnih redovnika, veoma skromno, i u tom smislu njegov život bio je poput jednostavnog beduinskog života, različiti od nerijetko ugodnog, zamalo raskošnog i dobro situiranog redovničko-samostanskog života.

Kao redovnik, najduže je proveo u jednom eremitoriju na planinskoj visoravni Assekrem u Alžiru. Živeći sa muslimanima, Tuarezima i Berberima, upoznao je njihovu kulturu, preveo Evanđelje na njihov jezik, te je naposljetku sastavio i prvi tuareško-francuski rječnik. Živeći poput drevnih redovnika, veoma skromno, nalik jednostavnom beduinskom životu, naveo je beduine da se prijatelje s njim, a potom i da ga počaste nazivom *Marabutto*, a to je u beduinskoj tradiciji zemalja Magreba naziv za svetog čovjeka. Usljed većih sukoba između beduina i francuskog kolonijalnog režima, jedan beduin (pripadnik derviškog reda *senusija*), smatrajući da je Foucauld francuski špijun (zbog posjete francuskih vojnika njegovom eremitoriju), usmrtio ga je 1916. godine. Usp. <https://www.charles-defoucauld.org/en/biographie.php> (posljednji pristup u februaru 2021). Nakon Foucauldove smrti, Massignon je nastavio baštiniti njegov odnos spram islama, rekli bismo čak da ga je i produbio. Valja naglasiti da su se Massignon i Foucauld vratili vlastitoj kršćanskoj vjeri, duhovnosti, i to tek nakon neposrednog i posve živog susreta s islamom, tj. muslimanima i njihovom duhovnom tradicijom – sufizmom. Obojica će intenzivno pozivati kršćane da kur'anski Tekst priznaju kao duboku duhovnu istinu, a Muhameda kao proroka, koji slijedi religiju Abrahama, zapravo da Židovi, kršćani i muslimani imaju zajedničku vjeru, koja seže sve do Abrahama. Vidi više u: W. Montgomery Watt, *Muhammad at Mecca*, str. 29.

Sveto i vratiti se Bogu, tj. nasljedovati Isusa Krista. Ipak, putovi ove dvojice Francuza, zapravo prijatelja, u formalnom smislu biti će različiti, jedan će biti pustinjač i misionar diljem Afrike, najprije među Tuarezima (bl. Foucauld), a drugi (Massignon) će se oženiti i posvetiti se izučavanju islama i njegovog svijeta, društva, duhovnosti... Blaženi Charles de Foucauld ostat će Massignonu do kraja života inspirativna duhovna pojava u okrilju kršćanstva, redovništva, misionarstva...

Prije nego dovedemo do riječi novo poglavlje u životu Massignona, a jednovremeno i novo poglavlje svjetske historije (Prvi svjetski rat), valja nam još kazati da se 1914. godine Massignon oženio s Marcelle Dansaert-Testelin, s kojom će imati troje djece.

Godine 1914. Massignon je mobiliziran u vojsku. Prvi svjetski rat ili *Veliki rat* ili, kako su mu još tada tepali *Rat koji će okončati sve ratove* (koje li iluzije), za Massignona je značio angažman u Ministarstvu vanjskih poslova i učesće u brojnim diplomatskim misijama.²⁰ Osim diplomatskih aktivnosti učestvovao je u sklopu Prve pukovnije na istočnom frontu, na području Dardanela, a zbog tih vojnih aktivnosti bit će odlikovan ordenom *Croix de Guerre*.

Nakon rata nastavlja istraživati lik i djelo Haladža. Godine 1922. odbranio je svoju doktorsku tezu o Haladžu, a iste godine objavljuje četverotomnu knjigu o ovom islamskom mistiku.²¹ Njegova djela, a najprije ona o Haladžu, svrstala su ga u red najzapaženijih i vodećih islamologa u Francuskoj, ali i u svijetu. Uspješna istraživanja na polju islamistike, osobito sufizma, bit će razlog više da bude izabran za univerzitetskog profesora 1926. godine na *Collège de France*, a gdje je

20 U toku rata, kao diplomata, sudjeluje u sprovedbi glasovitog Sykes-Picotova sporazuma (tajni ugovor iz 1916. između Velike Britanije i Francuske o podjeli Osmanskog Carstva), potom upoznaje Thomasa Edwarda Lawrencea (Lawrence od Arabije, 1888-1935), postaje prijatelj s poznatim engleskim diplomatom Marcom Sykesom (1879-1919), zatim zajedno sa britanskim generalom Edmundom Allenbyjem (1861-1936) ulazi u Jeruzalem 11. XII 1917. godine, koji su napustile Osmanlije. I nakon rata djeluje kao diplomata. S tim u vezi, valja istaći njegovu aktivnost u toku pregovora Georgesa Clemenceaua (1841-1929) s emirom Fejsalom I (1885-1933).

21 Louis Massignon, *La Passion de Hallâj; martyr mystique de l'Islam*, 1922.

Drama gostoprimstva

predavao do umirovljenja 1954. godine.²² Od 1933. godine postaje šef Katedre za islamske studije na *École des Hentes Etudes*. Sve mu je to omogućilo da intenzivnije istražuje svijet islama, osobito sufizma. Također, pozicija na univerzitetu omogućila mu je lakše plasiranje svojih znanstvenih istraživanja i radova, osobito kada je riječ o sufizmu.

Godine 1939. započinje Drugi svjetski rat i opet je mobiliziran. Ovaj put kao rezervni kapetan, a vojna misija opet je Istok. Nakon što je Francuska doživjela debakl 1940, kapituliravši 22. juna, istog dana je i potpisala primirje. Nakon tih dešavanja Massignon je demobiliziran i vraćen u Pariz. Budući da se nije želio prikloniti profašističkom,²³ kvislinškom režimu maršala Henria Philippea Pétaina (1856-1951), suspendirana mu je profesorska plata.

Nakon rata, 1945. godine, general Charles de Gaulle (1890-1970) angažira ga opet u diplomatsku misiju, ovaj put u Egipat i Indiju zbog uspostavljanja kulturnih odnosa s Francuskom. Sada Massignon sve češće djeluje u duhu antikolonijalističke politike.²⁴ Njegov intelektualni

22 Ovdje je zgodno mjesto da navedemo i to da je Massignon, kao pariški univerzitetski profesor, uistinu bio iznimno plodan. Njegovi studenti, kasnije veoma ugledni islamolozi, nastavit će razvijati evropsku islamistiku upravo na temeljima njegovog rada. Izdvajamo sljedeća imena Massignonovih učenika, koji visoko kotiraju u znanosti, osobito islamistici: Regis Blachere, Roger Arnaldez, Louis Gardet, Georg Makdisi, Herbert Mason, James Kritzeck, Henri Laoust, Georges C. Anwati, Youakim Moubarac... Ipak, Massignonov istinski nastavljatelj na polju islamistike, ali i na istoj katedri, bez sumnje je Henry Corbin (1903-1978), koji je, kako to veli S. H. Nasr, za *Perziju učinio ono što je Massignon u suštini uradio za arapski svijet*. (Usp. Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 247) O Corbinovom životu, ali i znanstvenom opusu, vidjeti više u: Rasim Ibrović, *Hermeneutički tumač andeoskog svijeta*, u: Henry Corbin, *Swedenborg i ezoterijski islam*, Planjax Komerc, Tešanj, 2021, str. 7-35.

23 Višijska Francuska, na čelu sa Pétainom, bila je zapravo marionetska (kvazi) država pod vlašću nacističke Njemačke od 1940. do 1944. godine.

24 Kada je riječ o Massignonovom antikolonijalizmu, tu je važno naglasiti da je on bio snažno inspirisan Mahatmom Gandhijem (1869-1948), svjetskom ikonom antikolonijalnog nenasilnog (*ahimsa*) djelovanja, tj. otpora. Nije na odmet navesti i to da je Massignon ne samo lično poznao Gandhija, već se i s njim dopisivao. (Usp. Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 245) Također, radi korektnosti, valja kazati i to da je Massignon u ranoj fazi svog javnog djelovanja dobrano bio involviran u francuske imperijalne, tj. kolonijalističke misije. Ipak, Massignon će u navedenim misijama prepoznati

rad postaje sve plodniji i utjecajni, a to je bez sumnje i plod njegovog duhovnog preobraćenja ili preobražaja. Massignon, francuski katolički intelektualac, islamolog i diplomata nastoji kršćane i muslimane što je više moguće zbližiti, a u tom cilju on prepoznaje i pronalazi niz dodirnih tačaka ove dvije velike svjetske religije. Nakon rata njegovo naučno-intelektualno, duhovno, političko i kulturno djelovanje toliko je međusobno prožeto da je teško govoriti o jednom od njih, a ne dotaći se drugih. Iznimno intenzivan i dinamičan život, osobito nakon 1945, ovaj Francuz je posvetio boljem međusobnom poznavanju abrahamske duhovne čeljadi, osobito kršćana i muslimana, pa ćemo u nastavku o tome i najviše govoriti. Kažimo još i to da se Massignon umirovio 1954. godine. Upravo je te godine započeo Alžirski rat za nezavisnost od francuske vlasti. Massignon je u ovom ratu zauzeo alžirsku stranu, i to jasno i nedvosmisleno, a zbog toga je imao nemalih poteškoća u svojoj zemlji.²⁵ Godine 1962. kada će navedeni rat i završiti, Massignon je, vjerujemo, preselio na bolji svijet. Također, iste godine započet će *Drugi vatikanski koncil*, koji će iznjedrili važne crkvene dokumente, a najprije glasoviti *Nostra aetate*, za koji će mnogi kazati da je nastao pod posrednim utjecajem Louisa Massignona.²⁶

Louisa Massignona već danas mnogi smatraju utemeljivačem francuske islamologije, i to one islamologije koja je raskrstila s orijentalizmom, pa s tim u vezi i mi u ovom radu izbjegavamo njega oslovljavati orijentalistom. Brilljantna diplomatska, a najprije znanstvena karijera, možda se ponajbolje ogleda u činjenici da je bio član mnogih akademija diljem svijeta (Kraljevska akademija Afganistana, Belgije, Danske, Španije, Holandije, Irana, Švedske...), potom brojnih međunarodnih znanstvenih instituta...

zloupotrebu gostoprimstva u orijentalno-islamskom svijetu, a navedena zloupotreba je bila posljedica, kako sam veli, „našeg sekularnog ludila ili pomame za civiliziranjem, osvajanjem i posjedovanjem drugih“. (Usp. Adnan Silajdžić, *Islam u otkriću kršćanske Evrope: povijest međureligijskog dijaloga*, str. 282)

- 25 Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 238-239.
 26 Karl-Josef Kuschel, *Židovi, kršćani, muslimani: podrijetlo i budućnost*, str. 691-696; Karl-Josef Kuschel, *Spor oko Abrahama: što Židove, kršćane i muslimane dijeli – a što ih ujedinjuje*, str. 263.

Drama gostoprimstva

Kao znanstvenik bavio se sljedećim oblastima: književnost – osobito poezija, lingvistika, arhitektura, arheologija, politologija, historija, religiologija... Kada je riječ o religiologiji, najviše su ga privlačile one teme u kojima su se mogle prepoznati sve tri abrahamske religije, a naročito kršćanstvo i islam. S tim u vezi, posebno se ističu sljedeće teme: Haladž – mistik, svetac, mučenik (kristolika figura u okrilju islama), Fatima (kći poslanika Muhameda) – istosti i sličnosti s Djevi-com Marijom, Abraham – promicatelj monoteizma, i s Abrahamom u vezi gostoprimstvo, kao zajedničko judeo-kršćansko-islamsko duhovno naslijeđe (nasljedovanje Abrahama), zajednički kršćansko-islamski sveci (dobri) i hodočasnička mjesta...

Zapravo, sve Massignonove teme, kojima se bavio, ako se ne varamo, mogle bi se svesti, ili prepoznati, u jednoj esencijalnoj, a to je susret abrahamskih duhovnih nasljedovatelja, a najprije kršćana i muslimana. S tim u vezi, ovdje ćemo se dotaći nekoliko bitnih tema, zapravo motiva, koji prožimaju gotovo sav njegov opus, pa krenimo redom.

Haladž – kristovski sufija²⁷

Kada je riječ o Massignonovom intelektualnom radu nećemo pretjerati ako kažemo da Haladž zauzima središnje mjesto. Upravo je kroz lik i djelo islamskog mistika, sufije Haladža, Massignon posmatrao ili sagledavao islamsku religiozno-duhovnu tradiciju. Izučavajući Haladža, islamskog mistika iz IX-X stoljeća, Massignon je bez dvojbe načinio nešto što bi mogli nazvati kopernikanskim obratom u okrilju evropske islamistike, ali i orijentalistike.²⁸ Naime, kratko kazano, Massignon

27 Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 236.

28 Ovdje valja naglasiti da Massignon dobrim dijelom nastavlja rad u okrilju evropske islamistike, pa i arabistike, na tragu Madžara jevrejskog porijekla, Ignáca Goldzihera (Yitzhaq Yehuda, 1850-1921), ili pak Holanđanina, Christiaana Snoucka Hurgronjea (1857-1936). Navedeni učenjaci su se bavili nemalim brojem tema iz okrilja islama, *od obredoslovlja i islamskog misticizma preko šerijatskog prava i običaja do literature i umjetnosti*. I Goldziher i Hurgronje, a posebno Massignon, svojim radom, ponavljamo oslobođenim od orijentalističkih zabluda, presudno će doprinijeti pojedinim odlukama Drugog vatikanskog koncila, koje se mogu promatrati i zrelih plodovima njihovog rada. (Usp. Adnan Silajdžić, *Islam u otkriću kršćanske Evrope: povijest međureligijskog dijaloga*, str. 259. i 265)

je jasno i nedvosmisleno ukazao da sufizam ima korijen u samom *Kur'anu*, tj. sufizam je islamska mistika i duhovnost *par excellence*, a ne nikakav strani, uvezen fenomen, koji suštinski ne pripada islamu.²⁹ Samim time, Haladž u okrilju evropske znanosti konačno (za)dobiva novu sliku. Kao sufija (mistik) ne da nije bio islamski heretik (ili neautentični predstavnik islamske duhovnosti), naprotiv, riječ je o ortodoksnom svetom čovjeku u okrilju islama.³⁰ Zapravo, s Massignonom sufizam se započinje u evropskoj nauci konačno percipirati kao autentična i ortodokсна islamska duhovna tradicija, a ne heterodokсна i sl. Nadalje, Massignon je, bez sumnje, shvatio i na to ukazao u svojim radovima, osobito o Haladžu, da su izvor ili porijeklo sufizma meditiranje o kur'anskim ajetima, naravno, nasljedovanje Muhameda i na koncu, ali ništa manje važno nego krucijalno, sama Božja Milost. Da još jedared naglasimo, Massignon je prvi evropski učenjak, islamolog, koji je branio islamsko porijeklo sufizma. Nažalost, i danas mnogi osporavaju islamsko, tj. najprije kur'ansko porijeklo sufizma, pa i dalje manje-više čujemo glasove o tome da je sufizam, tj. duhovnost, u izvorno „opskurni“ islam, tj. jalovi i pusti baš poput arabljanskog pijeska, doprla iz drugih religijskih i filozofskih tradicija (*sic*).³¹

29 Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 241. O navedenim percepcijama sufizma u evropskoj nauci, napose orijentalistici, kao nečemu što suštinski nije islamsko, već posve strano ili tuđe izvornom islamu, pri tome najčešće vedsko (tzv. hinduističko) ili budističko ili zoroastričko ili kršćansko... ili u mnogim kombinacijama spomenutih ili nekih drugih religiozno-filozofskih tradicija, vidjeti više u: Darko Tanasković, *Privlačne zagonetke sufizma*, u: Sufizam, str. 12-19.

30 Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 241.

31 Kao što rekosmo, i danas mnogi na Zapadu porijeklo sufizma smještaju izvan samog islama, a samim time i samom islamu odriču to da je od Boga objavljena religija, kakve su npr. judaizam ili kršćanstvo. Naime, stoljećima se na Zapadu ukazivalo na to da je islam (napose *Kur'an*) nastao isključivo kao *povijesna pozajmica*, najprije judeo-kršćanstva, tj. biblijske tradicije. Upravo su orijentalisti, osobito oni s teološkom naobrazbom, u malo čas navedenom prednjačili (o navedenoj percepciji islama vidjeti više u: W. Montgomery Watt, *Muhamed: prorok i državnik*; Анастасије Јануларос, Ислам). Sličnosti, i to ne male, koje postoje između judaizma, kršćanstva i islama, iz islamske perspektive, počivaju u činjenici da sve tri religije potiču iz *zajedničkog transcendentnog arhetipa*, a nikako nije riječ o *povijesnim pozajmicama* – bar ne onim, koje bi se odnosile na same

Drama gostoprimstva

Ranije smo kazali da je prvi Massignonov susret s Haladžom bio u Kairu 1907, i to posredstvom islamskog preobraćenika, Španjolca Luisa de Cuadra. Od tada Massignonovo zanimanje za ovog islamskog mistika, ali i za sufizam općenito, ne jenjava sve do kraja njegovog života. O tome koliko je Haladžov život, napose onaj duhovne naravi, bio inspirativan, zapravo presudan za samog Massignona, više nego dostatne su riječi S. H. Nasra, koji veli da je ovaj sufija bio ono presudno iskustvo koje ga je preobrazilo kao ljudsko biće još u mladosti i koje je dominiralo vidokrugom njegova života do kraja, a kao rezultat je dalo njegovo najznačajnije djelo.³² Riječ je o višetomnoj knjizi *La Passion de Hallâj; martyr mystique de l'Islam*.

Ali zašto baš Haladž, zašto neki drugi islamski mistik, sufija, nije imao takav učinak na mladog Massignona i njegov duhovni razvoj, zapravo cjelokupan život? I kako to da jednog evropskog znanstvenika, kojem je kršćanstvo duhovni *background*, baš islamski mistik u tolikoj mjeri obuzme, pa da zamalo sav intelektualni i duhovni rad ovog Francuza bude u svjetlu ili u slovu o Haladžu, i naravno sufizmu haladžovskog tipa? Pokušat ćemo ponuditi odgovor, ali prije toga dopustite riječ-dvije o samom Haladžu.

Husein ibn Mensur Haladž (Ḥusayn ibn Manṣūr al-Ḥallāj, 857-922) je rodom iz perzijske provincije Fars (grad Tur), a njegov otac doveo ga je u grad Vasit na obalama Tigrisa.³³ Otac mu je najvjerojatnije bio drndar ili pucar pamuka i vune po čemu je i Mensur nazvan Haladž (arapska riječ haladž ili kod nas poznatija u obliku kao halač – drndar, pucar).³⁴ Djed mu je bio zoroastrijanac i sigurno da ova činjenica nije

duhovne izvore ili temelje judaizma, odnosno kršćanstva i islama! O tome vidjeti više u: Seyyed Hossein Nasr, *Živi sufizam*, str. 193.

32 Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 236.

33 Mada je bio Perzijanac u etničkom smislu, on piše na arapskom jeziku, koji je u to vrijeme bio ne samo *lingua sacra* (jednako kao i danas za muslimane), već i *lingua franca*. U sredini, u kojoj je rođen, ali i odrastao, osim muslimana živjele su nemale zajednice kršćana, zoroastrijanaca i Jevreja. Bez dvojbe, ovaj etno-konfesionalni mnogoliki ambijent ostavit će neizbrisiv trag na kasnije Haladževo mističko-poetsko stvaralaštvo.

34 Osim navedenog zanata, kojim se bavila njegova obitelj, mnogi učenjaci i dobri poznavaoци Haladža ukazivat će i na to da je on poznat u svijetu islama,

bez utjecaja na Haladža ili njegovu percepciju islama i sufizma. Grad svog djetinjstva Vasić napušta i odlazi u Basru, a potom u Bagdad gdje biva iniciran u sufijski nauk, i to od strane glasovitog sufijskog učitelja Džunejda (IX-X st.),³⁵ koji ga zaogrće u sufijski ogrtač (*hirqu*), a zatim započinje sa strogim asketskim praksama (post, šutnja...). Jedno vrijeme živi u Meki, gdje je također sebe kalio askezom. Nakon povratka iz Meke odlazi u Tustar, prethodno prekinuvši vezu sa učiteljem Džunejdom, ali i drugim učiteljima sufijske bagdadske škole. Počinje intenzivno javno djelovati propovijedanjem. Odbacuje sufijsku odjeću! Svoja duhovna iskustva eksteriorizira širim društvenim masama nesvikhnutim na govor duhovnog pregaoca kakav je Haladž bio. Mnogo putuje u Indiju, Turkestan,³⁶ pa sve do Kine, te nazad u Bagdad, a pri tome otvoreno propovijeda puku o duhovnom životu. *Tvrđi da je krajnji cilj svih bića, a ne samo sufija, sjedinjenje s Bogom, koje se ostvaruje putem Ljubavi.*³⁷ Zbog svoje otvorenosti u propovijedima izaziva podozrenje, sumnjičavost, a potom i progone, sve zbog optužbe za herezu (širk). Naime, učitelji islamskog prava zamjeraju mu učenje o mističkom sjedinjenju tvrdeći da ono, brkajući božansko i ljudsko, vodi do neke vrste panteizma, dočim mu sufije zamjeraju da javno iznosi božanske tajne, i to ljudima koji nisu spremni ni da ih prime ni da ih razumiju.³⁸ Ubrzo slijedi hapšenje, potom dugi sudski proces (devet godina), a sve skupa vrhuni smrtnom osudom, koja biva izvršena na najsvirepiji način, razapinjanjem uz prethodno dugo mučenje. Pred smrt izreći

osobito sufizma, kao Haladž najprije zbog toga što je bio vješt poput halača, koji „pročešljava“ srca odnosno tajne srca. S tim u vezi, poznat je i pod imenom *halladž al-asrār*, tj. češljač tajni. Više u: Luj Masinjon, *Srce u muslimanskoj molitvi i meditaciji*, str. 51.

- 35 Više o Džunejdu Bagdadiju (*Abu'l-Qāsim ibn Muḥammad ibn al-Āḡunaid al-Baġdādī al-Hazzāz*) vidjeti u: Henry Corbin, *Historija islamske filozofije*, str. 212-213; Marie-Madeleine Davy, *Enciklopedija mistika*, I. sveska, str. 513.
- 36 Turkestan ili Turkistan („Zemlja Turaka“) podrazumijeva šire područje središnje Azije između Sibira na sjeveru, Tibeta, Pakistana, Afganistana i Irana na jugu, pustinje Gobi na istoku i Kaspijskog mora na zapadu. Na tom golemom prostoru poglavito žive turkijski narodi, koji potiču od Turaka Oguza (Turkmeni, Uzbeci, Hazari, Kirgizi, Ujguri...).
- 37 Henry Corbin, *Historija islamske filozofije*, str. 216.
- 38 Henry Corbin, *Historija islamske filozofije*, str. 217.

Drama gostoprimstva

će možda i najpoznatiju sentencu islamske duhovnosti, tj. sufizma, a ona glasi: Ja sam Istina (Anā-l-Ḥaqq).

*Ako ne znate Njega, znajte onda barem Njegove znakove!
Ja sam taj znak i Ja sam Istina.*³⁹

Ovo Haladževo kazivanje poput kapi prelilo je čašu i odjeknulo u ušima mnogih „vjerskih lektora“ kao čista bogohula. Ipak, ovu sentencu, kasnije, nakon ubistva Haladža citirat će, zapravo afirmirat će mnogi islamski mislioci, napose sufije, od Attara, preko Rumija i tako redom, rečenicu, u kojoj je smirena jedina, da upotrijebimo kršćanski termin, dogma u islamu, koja glasi *nema zbilje doli Zbilje* (upravo to je Haladž posvjedočio na sebi svojstven način).⁴⁰ Haladž je svojim djelom, možda i najviše svojim udesom da bude brutalno ubijen, zapravo razapet,

39 *Klasične islamske teologije: kembridžski priručnik*, uredio Tim Winter, str. 256. Gotovo da nema iole relevantnog sufijskog mislioca, bio on ili ne, a najčešće jeste bio i pjesnik, a da nije ovo Haladževo spoznanje doveo do riječi na isti ili sličan način, a takvi su se nerijetko i referisali na samog Haladža. S tim u vezi, čuveni hz. Dželaluddin Rumi Mevlana (1207-1273), za kojeg nema govora da je heretik ili heterodoks, veli:

„Boja željeza počiva u boji vatre,
i željezo uzvikuje Ja sam vatra,
možeš me dotaknuti i shvatiti da sam ja doista vatra...“
(*Mesnevija*, II, 1347)

„Reči *Ja* u pravo vrijeme, jeste božanska milost,
Reči *Ja* u nevrjeme, jeste prokletstvo –
Ovo *Ja* Mensurovo (Haladževo) postalo je sigurno milost,
Ono *Ja* faraonovo postalo je prokletstvo!“
(*Mesnevija*, II, 2522)

To u biti znači da nema suštinskog jedinstva (o kakvom kazuje panteizam), već, kako Annemarie Schimmel (1922-2003) veli, *radi se o jedinstvu svojstva: željezo poprima vrelinu i boju vatre*, ali je i dalje željezo. Nadalje, ona ističe da su simbole željeza i vatre koristili mnogi mistici iz okrilja kršćanstva (pravoslavnog, katoličkog i protestantskog), ali i vedski mudraci, kao što je Lāla Dāsa (Laleshwari, 1320-1392), ukazujući na *unio mysticu*. (Usp. Annemarie Schimmel, *Džibrilovo kriilo*, str. 462) A riječ je o *unio mystici* panenteističkog tipa. O tome više u: Marijan Jurčević, *Kršćanski pan-en-teizam – mistika i stvorenja*, str. 297-312.

40 Navedenu Haladževu ekstatičku izjavu (*shath*) sufijska tradicija ne da nije smatrala heretičnom, već ju je smatrala savršenim izrazom svjedočenja Božje Jedinosti, Jedinstva... Naime, kako to spretno formuliše S. H. Nasr, *nije Haladževa pojedinačna duša nego Božanska u njemu izrekla 'Ja sam Istina'*. (Usp. Seyyed Nossein Nasr, *Živi sufizam*, str. 257)

a potom raščerečen, privukao pažnju mnogih orijentalista i islamologa na Zapadu, koji su se nadugo i naširoko bavili njime i pisali o njemu. Ipak, ime Louisa Massignona ostat će trajno vezano za ime Haladža u Evropi, ali i u onom dijelu islamskog svijeta, koji drži do Haladža; nažalost čini se da ne drži baš mnogo, a dokaz tomu je njegov grob u Bagdadu, a o tome kasnije više.

Reći šta je to što je Massignona privuklo Haladžu, naravno nije lako, ali mnogi ipak prepoznaju dvije dimenzije Haladževe duhovnosti, koje su iznimno bliske kršćanskoj duhovnosti, a to su *ljubav* i *patnja*⁴¹ odnosno *mučeništvo*. Upravo to će, po riječima Darka Tanaskovića (r. 1948), privući Massignona, čovjeka kršćanskog (katoličkog) duhovnog *backgrounda*, jednom, ipak klasičnom islamskom mistiku.⁴² Nadalje, u Haladžu naš francuski islamolog vidi *kristovsku figuru*. Naravno, on ne niječe da je riječ o autentičnom islamskom mistiku. Ali, riječ je o mistiku, tj. sufiji, za kojeg i sama islamska tradicija veli da je *kristovski sufija* (sukladno onome kako se Krist – Mesih manifestuje u islamskom religijskom univerzumu ili svjetopogledu),⁴³ tj. onaj sufija, koji u sebi nosi ili ima nešto od, ovdje se moramo poslužiti tradicionalnom islamskom sintagmom, *el-bereketu-l-ʿisavijeh*⁴⁴, dakle ima nešto od Isusove duhovne (ruhanijetske) kvalitete. Naime, posve je u Isusovom duhovnom raspoloženju ili je pod onim Božjim blagoslovom (bereketom) pod kojim je bio Isa – Isus.⁴⁵ Haladžev život, osobito to kako i

41 Ovdje valja, bar nakratko, navesti i to da Massignon, tj. njegov pristup islamu, nije prošao bez kritike u evro-američkoj znanosti, osobito onoj koja se bavi islamom ili svijetom islama. S tim u vezi, jedna od zamjerki, možda i temeljna, je i ona, koju navodi Edward W. Said, formulišući je kao *Massignonovo nepravovjerno gledanje na islam*. O tome pogledati više u Prilogu I ovog teksta.

42 *Sufizam*, str. 25.

43 Želimo naglasiti da velimo *kristovski*, a ne *kršćanski*, što je, promatrano iz islamskog svjetonazora, golema razlika!

44 Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 237.

45 Ovdje je važno naglasiti sljedeće, i to poradi inih percepcija (hijero)povijesnih gibanja, koje boluju od bolesti ekskluzivizma, a po kojima se Bog odnosno Sveti Duh oglašava ili objavljuje ili očituje samo u okrilju jedne religijske tradicije. Naime, shodno naznačenim skučenim, uskogrudnim i, kako već rekosmo, ekskluzivističkim svjetopogledima, nažalost svaka pojava bilo čega što priziva sveto odnosno duhovno ili pak jeste duhovnost, a pritom je negdje drugdje, tj.

Drama gostoprimstva

radi čega je skončao, uistinu nudi mogućnost da prepoznamo Isusa; obojica su radi svjedočenja Boga (*waḥdat aš-šuhûd*) proganjani, mučeni i na koncu ubijeni,⁴⁶ ali ne bilo kako nego baš razapinjanjem.⁴⁷ Da, Haladž je mučen i razapet, a pri tome nije odustajao od svojih uvjerenja premda je znao da ukoliko nastavi sa svojim svjedočenjem može skončati, baš onako kako je i skončao. Patnja, bol, mučenje i na koncu smrt razapinjanjem sastavni je dio Haladževog svjedočenja Božje Jednosti (*waḥdat aš-šuhûda*).⁴⁸ Nadalje, valja kazati da je ovo samo jedan od

kod drugih religijskih tradicija, nastoji se redovito dovesti u „generičnu“ (povijesnu) vezu s tobože jedinom autentičnom Božjom objavljenom religijom. Nažalost, traže se tzv. vanjski utjecaji, a najčešće su ti utjecaji iz okrilja one duhovnosti, kojoj pripada upravo taj promicatelj ekskluzivističkog stava, svjetonazora. S tim u vezi, želimo reći jasno i glasno da Haladž, i to je naglašavao sam Massignon, nije bio pod utjecajem kršćanstva u historijskom smislu. Haladž nema veze sa kršćanstvom, kao jednom drugom, potpuno autentičnom religijom. Haladž je muslimanski mistik, koji cijelim bićem nastoji nasljedovati Muhameda i bistriti neizbistriva semantička polja svake kur'anske alineje (ajeta), ako hoćete i slova (harfa). Prepoznavati kod Haladža neke istosti ili sličnosti s drugim religijskim tradicijama možemo, ali baš kao što možemo, recimo, kod jednog kršćanskog mistika, npr. sv. Franje, prepoznavati neke islamske elemente ili utjecaje. Ali to nikako ne znači da je sv. Franjo mistik ili svetac, zahvaljujući duhovnoj energiji ili berektu, koji je prisutan u okrilju islama, to nikako. Sveti Franjo je kršćanski, autentični duhovnjak, mistik i svetac, uostalom kršćanstvo nudi sve potrebno za svetaštvo. Baš kao što je Haladž islamski mistik, ako hoćete svetac, jer i islam, jednako kao i kršćanstvo, nudi sve potrebno za svetaštvo. Naprosto, kroz obje navedene religije Bog je, kažimo tako, osigurao pute, kojima struji Njegov blagoslov, ljubav! Naravno, jednako to važi i za druge religijske tradicije, naglasimo, i one izvan abrahamske.

- 154 | 46 Isus mučen, a potom ubijen razapinjanjem, to možda nije ništa čudno iz kršćanskog vidika, ali iz islamskog? A možda maločas kazano nije neprihvatljivo ni iz islamskog vidika. Više o tome je li moguće govoriti o Isusu, tj. Isau, kao ubijenom i razapetom na križu vidjeti više u: Mustafa Akyol, *Islamski Isus*, 2017.
- 47 To da je Haladž i u okrilju islamske tradicije prepoznat kao *kristovski sufija (el-bereketu-l-'isavijjeh)* posve je razumljivo, naravno onima koji razumiju samu narav islama. To najbolje kazuju riječi profesora S. H. Nasra, pa ćemo ih i navesti: „...struktura islama je takva da u islamskoj tradiciji postoji mogućnost 'zračenja' osnivača drugih religija, posebno judaizma i kršćanstva. Moguće je posjedovati duhovnost koja je abrahamska (ibrahimovska, op. a.), mojsijevska (musaovska, op. a.), ili kristovska (isaovska, op. a.)... U slučaju Haladža, on predstavlja kristovsko otjelovljenje unutar muhammedovskog univerzuma duhovnosti.“ (Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 237)
- 48 Ovu sintagmu, *waḥdat aš-šuhûd*, islamolozi nerijetko prevode kao „testimonijalni ili osvjedočujući monizam“, a što bi bilo, uslovno kazano, suprotno drugoj

načina razumijevanja, ili interioriziranja središnje islamske dogme (*tawhîd*, ar.) po kojoj je Bog prisutan u vjernikovom duhovnom srcu,⁴⁹ i upravo u tom srcu On sam Sebe motri, svjedoči, gleda... Takav vjernik, koji je pripremio svoje duhovno srce, izbacivši iz njega sve što nije On, poput *ogledala* je (jedan od središnjih sufijskih simbola), tj. posve je transparentan za Boga. To je upravo Isa Mesih ili Isus Krist u islamskom svjetopogledu. Ipak, ostaje Isa, tj. Isus, i dalje prijeporna tačka za muslimane i kršćane, a taj prijepor ponajviše se vrti oko, govoreći iz islamske perspektive, spomenute transparentnosti Isusovog duhovnog srca za Boga samog.⁵⁰

vrsti sufijske tradicije, koju prepoznajemo kao *waḥdat al-wuḡûd*, tj. „egzistencijalni monizam“, čiji je klasični predstavnik Ibn Arabi. Važno je naglasiti da ovu podjelu ni slučajno ne treba apsolutizovati ili prenaglašavati, već je treba shvatati prilično uslovno. Vidjeti više u: *Sufizam*, str. 26-29. Mnogi islamolozi, a redovito orijentalisti, ukazivat će na nemalu razliku između, tzv. perzijskog tipa sufizma, tj. *waḥdat al-wuḡûda* (esencijalnog), i tzv. semitskog tipa *waḥdat aš-šuhûda*, posvjedočujućeg. Uostalom, i sam Massignon je pravio tu razliku. Kažimo i to da postoje sufijski autoriteti koji ukazuju i na treći tip sufizma, tj. „turski sufizam“ ili „srednjoazijski sufizam“, koji *vidi Božansko kao Neopisivo*, a mnogi će u ovom tipu sufizma prepoznavati sličnosti ili istosti s budističkim učenjima o šūnyati (Apsolutu), ali i *nirvâni* itd. Vidjeti više u: Annemarie Schimmel, *Džibrilovo krilo*, str. 482-483.

- 49 *Ne obujmljuju Me ni nebesa ni Zemlja, ali Me opseže srce Mog predanog služitelja.* (hadis-kudsi)
- 50 Zato je Isus ili Isa u islamu oslovljen i indžilom – evanđeljem. Isus je Riječ Božja. Za razliku od Muhameda, Isa nije dobio ukoričenu Riječ Božju (kao što je to *Kur'an*, tj. *Musaf—inlibris*), već je sam Isa ta Riječ! Nadalje, valja znati da Krist u islamu ima *vrhovni položaj univerzalnog „pečata svetosti“ (khâtam al-wilâyah)* i *vjeruje se da će on biti taj koji će navijestiti razdoblje kraja vremena.* (Seyyed Hossein Nasr, *Živi sufizam*, str. 194) Iskoristimo ovdje briljantne riječi Ibn Arabija i ponudimo još koje islamsko svjetogledje o Isusu:

„Da, pečat svetih ljudi jedan je apostol
Koji neće imati sebi ravnog u svijetu,
On je Duh i on je sin Duha i majke Marije
i potom zauzima jedan rang koji niko drugi dostići ne može.
On sići će među nas kao pravedan sudija
Ali neće suditi po principu svog vlastitog zakona koji
dotle iščeznut će,
Ubit će životinjsko i odagnat će nepravdu;
Bog će biti njegov jedini vodič.“

(Izvorno: Michel Hayek, *Le Christ de l'islam*, Ed. du Seuil, Paris, 1959, str. 260, a navedeno prema: Seyyed Hossein Nasr, *Živi sufizam*, str. 194)

Drama gostoprimstva

Zato Haladž, mistik, koji je posve oslobodio svoje duhovno srce od svega što nije On, može reći: „Ja sam Istina.“ Ne podsjeća li nas to na Isusovo kazivanje: „Ja sam Put i Istina i Život“ (Iv 14,6)?

Ipak, da ne bi bilo zabune, prema Massignonu, mistik se poput Haladža s Bogom *ne sjedinjava supstancijalno, već putem ljubavi, sve do najvišeg „Ja“, kroz dijalog srca i božanstva*. Upravo će ljubav biti prepoznata kao neki *sveprožimajući nematerijalni medijum i energija susreta*, naravno mističnog susreta između čovjeka i Boga.⁵¹

Iz svega navedenog, vjerujemo da se da prepoznati zašto baš Haladž za Massignona jeste ona mistična, duhovna figura, u okrilju islama, oko koje se mogu okupiti muslimani i kršćani, i to na zajedničkoj duhovnoj trpezi. I jedni i drugi u ili po primjeru Haladža, a zapravo Isaa iliti Isusa, mogu vlastita duhovna srca pripravljati za susret ili za svjedočenje da *nema zbilje doli Zbilje*. Massignon je, nedvojbeno, u Haladžu vidio taj primjer, tu isusovsku duhovnu kvalitetu, i na toj osnovi je gradio ekumenizam dvije abrahamske religijske tradicije – kršćanstva i islama. Naravno, i danas kada se govori o ekumenizmu ove dvije tradicije mnoštvo je onih, s obje strane, koji će reći da taj susret nije moguć, ali ne samo da nije moguć, već, nažalost za neke je i bogohulni čin. U Massignonovom vremenu, a to je bilo prije *Dругог vatikanskog koncila*, iznimno je malo bilo onih, na kršćanskoj strani, koji su imali hrabrosti promicati ekumenski odnos kršćanstva spram islama.⁵² Louis Massignon je, bez dvojbe, jedan od pionira u promicanju takovrsne ekumene, ali ne bilo kakav pionir. Riječ je o čovjeku, koji je cijeli život posvetio izučavanju sufizma ili onome što neki prepoznaju kao *srce islama!*⁵³

51 *Sufizam*, str. 26.

52 Po mnogima Massignon je bio jedan od prvih katoličkih intelektualaca, koji se cijelim bićem zalagao za ekumenizam ili za međureligijski dijalog između kršćanstva i islama. Danas govoriti o toj temi i nije tako rijetko, a ni teško, ali tako nije bilo u vremenu Massignona. Osobito je danas, bar nam se tako čini, lahko govoriti o ekumenizmu i međureligijskom dijalogu kada se, recimo, ni u šta ne vjeruje, a ponajmanje u Boga, i kada se do religijskih načela drži malo ili nimalo.

53 Ovu sintagmu *srce islama* posuđujemo od S. H. Nasra, koji je tako oslovio jedno od svojih djela, a u kojem kazuje da sufizam jeste srčika islama kao religije. Vidi

Haladž, prema Massignonu, jeste *najdostupniji put* kršćanskom Zapadu ka boljem razumijevanju islama, tj. sufizma.⁵⁴ Obrnuto, i za muslimane Haladž, *kristovski sufija*, koji mnogo toga ima sličnog sa Mesihom, tj. Kristom, jeste put ka boljem razumijevanju kršćanstva, koje je izrazito kristocentrično.

Haladž je za Massignona svojevrsan *most* između dvije religije. S jedne strane tog *mosta* kršćani mogu posegnuti za tim šta i kakav je svjetonazor muslimana kada je riječ o, recimo, Isau, Bogu..., a jednako tako muslimani preko istog tog *mosta* mogu posegnuti za slikom Isusa, Boga... iz kršćanskog vidika. Ali valja svakom od nas, koji smo zaista zainteresovani za autentični međureligijski dijalog, susret ili ekumenizam, valja nam preko *mosta*. Istina, taj *most* je poput *sirat ćuprije*, tanji od dlake, a oštrij od sablje, nije da je lahko i nije da nema napasti sa svih strana. Zato će jedan perzijski učenjak, kazujući o međureligijskom susretu, dijalogu, tj. ekumenizmu, odnosno o *otvorenom duhu*, kako obično volimo govoriti u ovom kontekstu, posegnuti za jednim kazivanjem u kojem su nimalo nevažni simboli. To kazivanje glasi:

*Sjajno je imati otvoren duh; to je kao otvaranje prozora u sobi, ali naravno, samo pod uslovom da ta soba ima zidove. Ako ponesete nekoliko prozora usred pustinje, nije važno držite li ih otvorenim ili zatvorenim, jer nema zidova!*⁵⁵

Da nastavimo u duhu ovog kazivanja. Haladž, ali i Massignon, imali su itekako jake *zidove* i još jače *temelje*, ali i otvorene *prozore*, koji su nudili široke i duboke vidike ka drugom i drugačijem, a jednovremeno omogućavali su onima izvana da posegnu u njihov unutarnji svijet, tj. svjetopogled.

Ili, vratimo se još jedared navedenom simbolu *mosta* između kršćana i muslimana. Haladž, ali bez pretjerivanja i Massignon, upravo jesu ti *mostovi*. Zapravo, gle čuda, ni jednog ni drugog ne bi bilo, takvi kakvi jesu, da nije Mesiha – Krista. Taj *most*, *Haladž – Massignon*, s obje svoje

više u: Seyyed Hossein Nasr, *Srce islama; tajne vrijednosti za čovječanstvo*, 2002.

54 Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 237.

55 Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 244.

Drama gostoprimstva

strane čvrsto počiva na Mesihu – Kristu! Ovdje je zaista zgodan trenutak kada se valja vratiti bogoduhom štivu i ponovo ga čitati:

*O ljudi (sljedbenici) Knjige (Tore, Evanđelja, Kur'ana...)!
Hodite k Riječi zajedničkoj (jednakoj) i nama i vama:
da nikome osim Bogu ne služimo,
da Mu nikoga ne pridružujemo,
i da jedni druge, osim Boga, gospodarima ne uzimamo!
(Kur'an, III:64)*

Privodimo kraju ovo kazivanje o Haladžu i Massignonu. Zato kažimo još i to da je u svojim briljantnim radovima o Haladžu, a samim time i o islamu, tj. sufizmu, Massignon pisao i o drugim islamskim misticima i na taj način upoznao evropski svijet s bogatom islamskom duhovnošću. S tim u vezi, spomenimo samo neka sufijska imena, kao što su Ibn 'Ataullah, 'Ali Šusteri, Ibn Seb'in... Nadalje, koliko je golem njegov znanstveni rad iz oblasti islamistike, osobito one koja tretira sufizam, najbolje nam kazuje podatak da poslije Massignona gotovo da nema ozbiljnog teksta ili knjige koja tretira navedene teme, a da ne počiva na Massignonovim dostignućima, samim time njegovo ime i djelo jeste još uvijek nezaobilazno.

Ranije smo spominjali golemi doprinos Massignona očuvanju stare gradske jezgre u gradu Fesu u Maroku. Nije to izuzetak kada je riječ o Massignonu. Sljedeći podatak, što se nas osobno tiče prvorazredan kuriozitet, jeste da Massignonu imamo zahvaliti što je grobnica (turbe) Haladža očuvana u Bagdadu. Profesor S. H. Nasr kazuje da je upravo ovaj Francuz spriječio vlasti u Iraku da poruše staro groblje, na kojem su bile sahranjene mnoge poznate ličnosti iz povijesti islamske duhovnosti, osobito iz IX-XI stoljeća. Iračke vlasti, gradeći ili proširujući Bagdad, nakanile su srušiti sa zemljom navedeno groblje. Massignon je izvršio pritisak na vlasti i uspio je sačuvati staru grobljansku cjelinu, a oko Haladževog groba, opet zahvaljujući njemu, podignut je omanji objekt (turbe). Istina, to turbe je iznimno skromno, a osim dobrih poznavaoaca malo ko zna, u tom dijelu svijeta, ko je tu sahranjen. Možda je i to jedna od onih dosta vjernih slika aktualnog duhovnog

stanja onoga dijela svijeta, po kojem je hodio, živio, djelovao i na koncu skončao Haladž.

Fatima, kći poslanika Muhameda

Osim Haladža, kao svojevrsne tačke susreta kršćanstva i islama, sljedeća tema, kojom se bavio Massignon, a u okrilju studija o islamu, jeste Fatima, kći poslanika Muhameda. Fatima, zajedno sa Merjemom (ili Blaženom Djevicom Marijom), u islamu zauzima najviše duhovno mjesto među svim ženama. O Fatimi Massignon je pisao na tako *osjećajan način* kao niko prije njega u Evropi,⁵⁶ a i malo ko poslije njega. Massignonovi tekstovi o Fatimi i dalje su nezaobilazni u okrilju evropske islamistike. Ono što je njega najviše zanimalo bile su sličnosti i istosti između Fatime u islamu i Blažene Djevice Marije u kršćanstvu. Zapravo, nije se libio (u)kazati da obje ove svete ženske figure u navedenim tradicijama imaju isti *duhovni arhetip* ili istu *duhovnu realnost*,⁵⁷ istina na posve različitim ravnima. To je posebno vidljivo, isticao je Massignon, u onim društvenim zajednicama gdje stoljećima žive zajedno kršćani i muslimani, recimo u drevnoj Siriji. Naime, arapske žene često i intenzivno mole Boga, prizivajući u svojim molitvama (dovama) Fatimu i Djevu Mariju, i to najčešće kada je riječ o molitvama za ozdravljenje djece. Te dvije hijeropovijesne figure, Fatima i Djeva Marija, toliko su u pojedinim dijelovima islamskog svijeta isprepletene da nerijetko bivaju *poistovječene*. Upravo zato Massignon govori o istom *duhovnom arhetipu*, a to za njega jednovremeno znači da Fatima i Djeva Marija imaju isti onaj potencijal kao i Haladž (Krist), potencijal za susret kršćanstva i islama, tj. kršćana i muslimana, oko zajedničkog ženskog (primateljskog) *duhovnog arhetipa*.

Abraham – zajednička paradigma jednobštva i gostoljublja

Već smo ranije, kazujući o Massignonovom arheološkom ekspedicijskom iskustvu u Mezopotamiji (1907), tačnije na prostoru današnjeg

56 Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 243.

57 Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 244.

Drama gostoprimstva

Iraka, navodili njegovo gostovanje kod ugledne bagdadske obitelji Alusi. Massignon je u domu navedene obitelji, koja je baštinila drevne arapske, semitske ili pak bliskoistočne običaje, napose one u vezi ugošćavanja, imao priliku biti gost. Modernom čovjeku, okovanom žurbom i hroničnim nedostatkom vremena, pojmiti orijentalni običaj ugošćavanja, gošćenja, tj. gostoprimstva, nije lahko. Ipak, čovjeku, kojem tradicija i sveto predanje bar malo pulsiraju habitusom, nazrijeti tradicionalni, semitski pojam gosta, gostinstva i sl., bit će dostatno za naslutiti koje i kakvo gostinstvo je uživao Massignon u Bagdadu, ponavljamo, na tlu drevne Mezopotamije, kojom su hodili mnogi bogoduhi ljudi, vjerovjesnici, proroci, poslanici, sveci, dobri...

Da bi razumjeli šta je ili na čemu počiva maločas navedeno semitsko gostoprimstvo, bez dvojbe najbolje je vratiti se na, možda, ključni hijeropovijesni događaj, na kojem počiva svako tradicionalno gostinstvo, i to svugdje tamo gdje je semitski duhovni svjetopogled utjecao na oblikovanje svekolike kulture, naročito gostoljublja – filoksenije.

Kao što rekosmo, Mezopotamija je tlo na kojem su stoljećima, zapravo milenijima hodili bogoduhi ljudi. Kada govorimo o zajedničkoj duhovnoj tradiciji judeo-kršćansko-islamskoj, mi najčešće imamo u vidu jednu ključnu svetopovijesnu figuru, upravo s tla Mezopotamije, a to je Abraham, kako ga poznaje judeo-kršćanski svijet, ili Ibrahim iz islamskog vidika. Sve tri religijske tradicije za Abrahama vezuju snažnu vjeru u jednog Boga, monoteizam, u kontekstu prevladavajućeg politeizma, henoteizma... Teško je pouzdano kazati kada je Abraham živio. Ipak, period od 2000. do 1500. godine prije Krista uzima se kao vremenski okvir u kojem on živi, djeluje i obavlja svoju proročku odnosno poslaničku misiju.⁵⁸ O Abrahamu iliti Ibrahimu sve tri religijske tradicije svjedoče ili prenose niz hijeropovijesnih káža. Ta svjedočenja imaju, manje-više, isti narativ. Ipak, koliko god bilo razlika u svetim predanjima među navedenim tradicijama, ono najbitnije, a to je zapravo sama suština Abrahamovog/Ibrahimovog proroštva/poslanstva, tj. duhovna poruka, u biti jeste ista i jedna. Vjerovanje u jednog Boga – Stvoritelja na prvom je mjestu, a to je zapravo i ono

58 Eli Tauber, *Ilustrovani leksikon judaizma: istorija, religija i običaji*, str. 27.

najbitnije i zajedničko ovim trima religijama. Ovo vjerovanje u jednog, samim time zajedničkog Boga – Stvoritelja, bez pretjerivanja treba biti istok i utok svakog zajedničarenja među vjernicima sve tri religije!⁵⁹ Uz vjerovanje u jednog Boga – Stvoritelja, nasljedovatelji sve tri tradicije dijele još niz zajedničkih predanja u vezi Abrahama/Ibrahima. Ovdje ćemo se dotaći one, u kontekstu kazivanja o Massignonu i gore navedenom gostoljublju, ipak najvažnije, a to je tzv. *Abrahamovo gostoprimstvo*, na kojem uistinu počiva kult gostoljublja i kod Jevreja, i kod kršćana i kod muslimana. Dopustite da kažem da navedeno gostoljublje kod Abrahamove, malo čas pobrojane duhovne čeljadi, jeste kult ukoliko nisu zaraženi savremenim (modernim) kultom individualizma, sklonom ugađanju vlastitom biću bez potrebe da taj ugođaj bude zajednički s drugima, tj. daljnjima koji jednovremeno jesu i bližnji! No, šta je to *Abrahamovo gostoprimstvo*?

U *Starom zavjetu*, tačnije u *Knjizi postanka* (18,1-15) kazuje nam se o Abrahamovom ugošćavanju *tri čovjeka (anđela)*⁶⁰, neznanca, koji će njemu, samim time i njegovoj ženi Sari, kazati (navijestiti) da će dobiti potomka, sina Izaka. Sveti tekst nas ne izvještava ko su ta *tri čovjeka*,

59 Karl-Jozef Kuschel ovu zajedničku vjeru Jevreja, kršćana i muslimana u Abrahamova Boga Stvoritelja sukusira na sljedeći način: „U Abrahamu imaju Židovi, kršćani i muslimani jedinstveni lik orijentiranja: za zajedništvo bez miješanja, bez brisanja. Od Abrahama ne postoje nikakvi zahtjevi za moću između religija. Abraham ne želi vladati. On se suprotstavlja težnji za moću, najdubljem iskušenju čovjeka uopće. Tko je na putu, ne može htjeti vladati. Istodobno, Abrahamova tolerancija nije jeftina, kako to upravo njegovo ispovijedanje vjere u jednog Boga čini jasnim, što je predano u suri 6. (Kur'an, sura Stoka, op. a.) Tu se, naime, Abraham ne bori protiv drugog poimanja Boga, druge religije, nego protiv služenja idolima, što konkretno znači: protiv diviniziranja zemaljskih stvari, koje se u stvarnosti raskrinkavaju kao vlastiti fabrikati čovjeka. Abrahamova se tolerancija ne proširuje na idolatriju – ni nekoć ni sada. Naprotiv. Tko se poziva na Abrahama, borit će se u ime jednoga i pravoga Boga protiv svake idolatrije. A idolatrija ne nastupa danas više u štovanju zvijezda ili kozmičkih pojava, nego u novim transformacijama: nacionalizmu, ksenofobiji, konzumizmu, rasizmu i seksizmu. Upravo prema Kur'anu i židovskoj predaji Abraham ruši idole. A idoli danas nisu više od gline kao u vrijeme oca Abrahama. Oni su danas iz sirovine predrasuda, ignorancije i tjeskobe. Oni nastupaju u novim presvlakama i preobrazbama.“ (Karl-Josef Kuschel, *Židovi, kršćani, muslimani: podrijetlo i budućnost*, str. 713)

60 U *Knjizi postanka* (19, 1) o ovim *gostima* kazat će se da su *anđeli*.

Drama gostoprимства

oni ostaju biti *neznanci* i *stranci*. Ipak, tekst nas detaljno informiše šta spram tih stranaca čini Abraham. On, zajedno sa ženom Sarom, pokazuje stotinama generacija poslije njega kako se treba odnositi prema *gostu*, k tomu još i neznanцу: naklon, pranje nogu, nuđenje otpočinka, a potom blagovanje – gozba (trpeza) u pravom smislu te riječi.

Abrahamovo gošćenje, ponavljamo *tri čovjeka*, k tomu još neznanca, *Stari zavjet* dovodi do riječi i gotovo do potankosti nam kazuje čime je Abraham ugostio svoje goste, a da nas pri tome isti tekst malo ili nimalo ne obavještava o tome ko su ta *tri čovjeka* – kršćanstvo u njima vidi anticipaciju, najavu ili alegoriju Svetog Trojstva.⁶¹

I kur'anski tekst glagolja o Ibrahimu, pa i o njegovim časnim gostima, tj. Božjim *izaslanicima*, koji njemu i ženi mu donose *blagovijesti* (navješćuju mu rođenje sina – Ishaka). I u ovom bogoduhom izvještaju Ibrahim, baš kao i u biblijskom, *goste* časti blagovanjem.⁶²

Navedeni starostavni događaj s Abrahamom, tj. Ibarahimom, i gostima, Abrahamovoj duhovnoj čeljadi, koja nastoje nasljedovati njegovo jednobojstvo (monoteizam – *tawhîd*, ar.), jeste paradigma ili sveta slika (ikona) gostoljublja – filoksenije. No, ne bilo kakvog gostoljublja, već onog koje jeste neizostavna duhovna popudbina na putu nasljedovanja Abrahama, tj. Ibrahima, kao Božjeg čovjeka, ali i na putu svjedočenja Božje jednosti. U svakom slučaju, valja nam u gostu, pa bio on i neznanac i stranac, vidjeti one Božje *izaslanike* ili samu božansku prisutnost (epifaniju), baš kako ju je vidio, ali i činio Abraham/Ibrahim.

Louis Massignon, bivajući upravo gost kod bagdadske obitelji Alusi, imao je jedinstvenu priliku biti ugošćavan u duhu gore navedenih vrijednosti.⁶³ On sam je često naglašavao, tj. kazivao, da je biti gostom

61 Grupa autora, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, str. 116; *Jeruzalemska Biblija*, str. 29.

62 *Kur'an* – XI:69-73, XV:51-60, LI:24-37. Nakratko ostavimo postrani sva prevalentna tumačenja ove trojice Abrahamovih gostiju, stranaca (bilješka 60. i 61). Dopustite nam ovdje da meditiramo nad ovom trojicom (stranaca) i da u njima vidimo, zapravo, anticipaciju tri velika Abrahamova puta – judaizam, kršćanstvo i islam!

63 Shodno činjenici da je bagdadska obitelj Alusi, kod koje je Massignon odsjeo, bila učenjačka (ulemanska), nije nevažno naglasiti sljedeće. U sufijskoj

u navedenom ozračju za njega imalo snažan duhovni poticaj da se vrati izvornim duhovnim vrijednostima, koje je baštiniio Abraham, a u ovom kontekstu konkretno mislimo na *Abrahamovo gostoprimstvo*, koje iz kršćanskog vidika, a samim time i Massignonovog, navještava, kako već kazasmo, Sveto Trojstvo. Da naglasimo još jedared, Massignon je znao da gostoprimstvo, koje uživa u kontekstu tradicionalnog islamskog ambijenta odnosno obitelji, također jeste na paradigmatu Abrahamovog/Ibrahimovog gostoprimstva. Eto već tada, 1907. godine, Massignonu snažnog povoda da razmišlja o zajedničkim duhovnim korijenima, ali i vrijednostima sve tri abrahamske religijske tradicije, a posebno kršćanstva i islama. Zato će Abraham za Massignona, tj. Abrahamovo jednobožstvo, i naravno gostoprimstvo, tj. senzibilitet za goste, strance, putnike, ali i obespravljene (kao svojevrsne božanske epifanije), biti važna tema za kršćansko-islamsko zajedničarenje. A za navedeno zajedničarenje Massignon, osim gostoprimstva (gostoljublja), ističe i važnost uloge samog gosta. Možda upravo u tom otajstvu gosta jeste i najbolja paradigma za, kako volimo kazati kršćansko-islamsko zajedničarenje. U tom smislu navodimo Massignonove riječi:

Da biste razumjeli drugog, ne smijete ih pripojiti sebi (ili ne smijete se baviti prozelitizmom, op. a.) već postati njihov gost.⁶⁴

Massignon je, naime, svjesno odabrao biti gostom kod drugog i drugačijeg, arapsko-islamske obitelji. Nije to, posve je sigurno, bio njegov hir ili navada bez pokrića, i to onog duhovnog. Odakle njemu poziv da ide u susret drugom i drugačijem (konkretno islamu – muslimanima), i k tomu još da im bude gost? Odgovor na ovo pitanje bit će u sljedećem dijelu našeg teksta, a u kojem ćemo kazivati o Massignonovim

tradiciji (i irfanskoj – gnostičkoj) Božji poslanici i/ili vjeronavjestitelji simboli su pojedinih duhovnih postaja na mističnoj, sufijskoj stazi ka Bogu. Broj i opis duhovnih postaja razlikuje se od autora do autora, tj. od sufije (duhovnog putnika – salika) do sufije.

Svakoj postaji (*maqâm*, ar.) odgovara određeni duhovni kvalitet, koji simbolizira jedan od vjerovjesnika i/ili poslanika. O duhovnoj postaji, koju simbolizira poslanik Ibrahim, i to kod Feriduddina Attara (1146-1221) odnosno u okviru njegovog kazivanja o mističnom putu, pogledajte više u Prilogu II ovog teksta.

64 Louis Massignon, *Parole Donnée*, (précédé d'entretiens avec Vincent-Mansour Monteil), str. 330.

Drama gostoprimstva

duhovnim iskustvima, a na tragu jednog kršćanskog mistika, sveca, koji je, rekli bismo, u najgori vakat, tj. nevakat, odabrao otići u goste, i to na stranu onih koje je u to doba kršćanska svjetovna, ali jednovremeno i vjerska vlast, isključila ne samo kao mogućeg sagovornika, već i kao gosta, ali gosta kao epifaniju božanskog!⁶⁵

Za kraj ovog dijela kazivanja o Massignonu iznimno važno je i sljedeće njegovo kazivanje, koje je tako aktualno, nesumnjivo sad i ovdje kod nas, kada se svakodnevno susrećemo sa izbjeglicama ili migrantima, tj. gostima – strancima po našim gradovima, ulicama, auto-cestama, livadama, oranicama, šumama, gorama... Massignon veli:

Problem gostoprimstva dominira cijelim pitanjem mira i pravde. Dok se prema raseljenim (izbjeglicama, migrantima, op. a.) ljudima ne odnosimo kao prema Božjim gostima, nećemo naći rješenje (za mir i pravdu, a jedno bez drugog ne ide, op. a.).⁶⁶

Massignon u svjetlu Franjine karizme

Godina 1931. u duhovnom životopisu Louisa Massignona bez dvojbe ostaje iznimno važna. Te godine Massignon je postao član Trećeg franjevačkog reda – trećoredac. Tom prilikom on uzima ime, ne slučajno, Abraham (Ibrahim).

Shodno činjenici da je Massignon već dugi niz godina boravio u islamskom svijetu i među muslimanima, te da se u znanstvenom smislu najviše bavio islamom, sufizmom napose, i, s druge strane, shodno činjenici da je osjetio snažnu duhovnu potrebu okrenuti svoje (kršćansko) duhovno lice ka islamu i muslimanima, on zajedno sa svojom bliskom prijateljicom Mary Kahil, egipatskom kršćankom, a na tragu kršćanskog mistika sv. Franje Asiškog, pohodi grad Damijetu u Egiptu. Dakako, tim simboličnim činom, hodočašćem, nasljeđuju sv. Franju u kontekstu njegovog odnosa prema drugom i drugačijem, konkretno islamu i muslimanima. To hodočašće stopama

65 O fenomenu gosta (stranca) u staroslavenskoj i sveslavenskoj tradiciji, pa i drugim neabrahamskim tradicijama, pogledati više u Prilogu III ovog teksta.

66 Louis Massignon, *La Palestine et la paix dans la justice*, str. 723.

sv. Franje ispunjeno je intenzivnim molitvama, zapravo meditacijama o kršćansko-islamskom susretu, dijalogu, suživotu, zajedničarenju... Na tom fonu će u gradu Damijeti 1934. godine osnovati molitvenu skupinu ili organizaciju znakovitog arapskog imena – *Badalīya*. S tim u vezi, kažimo nešto više o njoj, njenom programu, ciljevima, učinku...

Članovi *Badalīye* nastojali su nasljedovati Krista, i to među muslimanima i oslanjajući se snažno na duhovnu karizmu sv. Franje Asiškog. Naime, njihovo djelovanje među muslimanima bilo je, između ostalog, ispunjeno intenzivnim molitvama za dobro i spas muslimana, a ne nužno za njihovo obraćenje u kršćanstvo – katoličanstvo!⁶⁷ Malo čas kazano o *Badalīyi*, danas i ne zvuči toliko revolucionarno, bar ne za kršćane, tačnije katolike, i to nakon *Drugog vatikanskog koncila* – a opet možda i zvuči!? Ne željeti da se muslimani preobrate na kršćanstvo, već moliti za njih ili njihovo dobro, tj. spasenje, a pri tome da ostanu muslimani, u vremenu kada je *Badalīya* organizovana, to ne samo da je, u kontekstu Katoličke crkve, na razini incidenta već je zamalo bogohulno. Ali i to će se promijeniti, i to možda upravo djelovanjem Massignona posredstvom *Badalīye*.

Navedena organizacija, *Badalīya*, imala je brojne članove, pri tome neki od njih su bili veoma ugledni ljudi i kasnije na veoma moćnim ili utjecajnim mjestima. Upravo takav je bio i kardinal Giovanni Battista Montini (1897-1978), koji će 1963. postati papa Pavao VI, a preko kojeg je i Massignon posredno djelovao na *Drugi vatikanski koncil*.

Vratimo se načas relaciji ili utjecaju sv. Franje na Massignona, čiji plod je *Badalīya*, a posredstvom nje i neki dokumenti *Drugog vatikanskog koncila*. Dakle, o tome ćemo u nastavku govoriti.

U ovom radu nećemo kazivati o sv. Franji, držeći se pretpostavke da o njemu ima odveć dovoljno tekstova, koji osvijetljavaju lik i djelo ovog sveca iz XII-XIII stoljeća. Osobito Bosna i njena povijest, posebno povijest religije ili duhovnosti, nije ni zamisliva bez sv. Franje i njegovih

67 Ne možemo se suzdržati, pa baš ovdje i na ovom mjestu ne navesti, ne prepoznati, jedan kur'anski stavak odnosno jednu zapovijed svom Ademovom i Havinom ili Adamovom i Evinom potomstvu, a koja glasi: „Svako ima pravac (religiju) prema kome se okreće, pa vi u dobrim djelima natječite se!“ (*Kur'an*, II:148)

Drama gostoprimstva

nasljedovatelja, *manje braće (ujaka)*. To je tema za sebe. Ipak, da bi naš tekst o Massignonu i njegovom kazivanju o bivanju gostom među muslimanima i ponajviše o organizaciji *Badalīyi*, bio iole razumljiv važno je bar jednu epizodu iz života sv. Franje dovesti do riječi.

Sv. Franjo – muslimanski gost

Dvanaesto je stoljeće, a rat, i to *Peti križarski rat*, odnosi stotine, hiljade mrtvih i unesrećuje još veći broj ljudi. Kraj ratu se ne nazire. To je i vjerski rat, zapravo tako ga percipiraju obje strane, i kršćanska i islamska; da takav nije, ne bi dobio odobrenje vjerskih autoriteta na obje strane! Još prije 1181. godine, kada je rođen Giovanni Francesco Bernardone (kasnije sv. Franjo), bio je započeo križarski rat (*Prvi križarski rat*, 1096), a trajat će i poslije 1226. godine, tj. poslije smrti sv. Franje, sve do 1291. godine. Unatoč činjenici da je navedeni rat davno prije Franjinog rođenja započet, on se odlučuje za jednu posve *ludu* ideju, tj. misiju, a bilo je to u doba vrelih ili uzavrelih glava (doslovno *bašibòzuka*). Ko zna šta je *sveta ludost* (jurodivost ili melamet u islamu), zna da navedena *luda* ideja nije bezumnost, naprotiv. Franjo odlučuje otići muslimanskom vladaru, ejubidskom sultanu Maliku al-Kamilu (oko 1177-1238), čije vojske s križarima vode ljuti i krvavi boj. Naravno da Franjina ideja, kada ju je iznio kršćanskim vjerskim, svjetovnim i vojnim vlastima (u to doba tanka je granica ili gotovo da je i nema između navedenih sfera), nije naišla na odobravanje, već je baš percipirana kao ludost, ali ona ludost koja jeste i bezumnost. Ipak, uporni Franjo uspijeva dobiti dozvolu za sebe i još jednog *manjeg brata*, te odlazi sultanu; križari su ga, u Bosni bi rekli, *halalili*.

Franjo na putu ka sultanu sa sobom nosi vjeru u Boga Ljubavi (Sve/Milostivog). Zapravo sa sobom nosi *sveto siromaštvo* – transparentnost za Boga samoga. Dolazi do sultana, razgovara s njim, boravi kod njega kao g o s t, svjedoči i uživa sultanovo gostoprimstvo, potom se živ i zdrav vraća nazad u križarski vojni tabor odnosno nazad svojoj *manjoj braći*.

Šta je sv. Franjo iskusio, doživio i vidio kod sultana, tj. kod muslimana, mi o tome gotovo ništa ne znamo. Historijski izvori o tome šute, zapravo sv. Franjo o tome šuti, ili nam o tome nisu htjeli ništa prenijeti oni koji su bili uz sv. Franju. Mi to ne znamo. Ono što znamo jeste da su u njegovim tekstovima (pravilima reda – nepotvrđenim i potvrđenim) muslimani i dalje *Saraceni*, zapravo, manje-više isto što i *ostali nevjernici*,⁶⁸ a među koje kršćani (franjevci) trebaju ići, ali pritom imajući u vidu riječi Evanđelja, kojim započinje XVI poglavlje *Nepotvrđenog pravila* franjevačkog reda:

*Evo, ja vas šaljem kao ovce među vukove. Budite dakle mudri kao zmije, a bezazleni kao golubovi. (Mt 10,16)*⁶⁹

Ipak, za razliku od nekih drugih kršćanskih svetaca, koji su blagonaklono, blago kazano, gledali na križare s mačevima kao na baštinike, nasljedovatelje Krista i evangelizatore, sv. Franjo ipak nije ni riječima ni djelom poticao nošenje i mahanje mačem podno saracenskih, tj. muslimanskih glava, kao čin evangelizacije. Naprotiv, on se oslonio na vjeru u Boga Ljubavi i na svoje *duhovno siromaštvo*. S takvom vjrom i duhovnom popudbinom odlazi muslimanima i biva njihov gost. Iskreno, vjerujemo da je njegovo iskustvo muslimana i islama bilo s onu stranu općeprihvaćenog narativa u zapadno-evropskom kršćanskom svijetu. Ipak, taj susret ostaje obavijen mnoštvom pitanja, ali i pogodno tlo, sve do danas, za svakojake interpretacije, mistifikacije, počesto konfabulacije.⁷⁰

Jedno je sigurno, kada je riječ o sv. Franji i muslimanima, a to je da on ide njima u susret. Ponavljamo, sa sobom nosi samo vjeru u Boga Ljubavi i svoje *duhovno siromaštvo*. Biva **gostom** kod sultana. Vraća se živ. To je trinaesto stoljeće, vrijeme križarskih ratova!

Ići, hoditi ili hrliti muslimanima u susret, uz to pristati biti njihov **gost**, a sa sobom nositi vjeru u Boga Ljubavi, upravo tom stazom sv. Franje

68 Hadrijan Borak, *Redovnička pravila*, str. 324.

69 *Franjevački izvori*, str. 169.

70 U mnoštvu konfabulacija izdvajamo onu koja govori o Franjinom pozivu ili prijedlogu Sultanu za ordaliju – sud pomoću vatre. O tome vidi više u: Gwenolé Jeusset, *Sveti Franjo i sultan*, str. 81-82.

Drama gostoprimstva

hodi i franjevački trećoredac Louis Massignon,⁷¹ s tim da on iz hijeropovijesnog zajedničkog naslijeđa priziva Abrahama, tj. Ibrahima, i dovodi do riječi, jasno i glasno, da kršćani i muslimani imaju jednog i zajedničkog Boga – Stvoritelja; muslimani, negdašnji *Saraceni*, sada nisu *nevjernici*! Osim toga, Massignon iznosi na svjetlo dana niz drugih dodirnih tačaka između kršćanstva i islama, a o nekima od njih smo prethodno već govorili. Ipak, to je prva polovina dvadesetog stoljeća, vrijeme pred *Drugi vatikanski koncil*!

Za kraj ovog dijela našeg teksta, u kojem smo nastojali dovesti do riječi, između ostalog, i Abrahamovo gostoljublje, nalazimo za shodno da završimo riječima Karla-Josefa Kuschela:

Prijateljstvo s Bogom ostvaruje se uzajamnim gostoljubljem čega je Abraham prautjelovljenje u židovstvu, kršćanstvu i islamu. Ključna scena za ovo nalazi se u Postanku 18 i suri 51: primanje triju osoba od strane Abrahama i njegove žene. U „židovskim sagama“ ne nalazi se slučajno ovo mjesto:

‘Abrahamova je kuća bila otvorena svoj ljudskoj djeci, prolaznicima i povratnicima, dan i noć su dolazili mnogi da bi kod Abrahama jeli i pili. Tko je bio gladan njemu bi dao kruha. I gost bi jeo i pio i bio nasićen. Tko je u njegovu kuću ušao gol, njega bi ogrnuo odjećom i dao mu da iskusi Boga, stvoritelja svih stvari.’⁷²

Kršćansko-islamska hodočasnička mjesta – duhovna geografija

U duhu *Badalīye*, tj. svijesti, uvjerenja i saznanja da kršćani i muslimani imaju zajednički duhovni humus, zapravo žilište, i da su obje tradicije premrežene tananim zajedničkim duhovnim nitima, Louis

71 Osim što je bio trećoredac franjevačkog reda, Louis Massignon, inače zaljubljenik u Bliski istok, pa i u religijske oblike, manifestacije, nastale na navedenom tlu, upustit će se u još jednu duhovnu, zašto ne reći, avanturu. Godine 1949. Massignon je dobio dozvolu od pape Pija XII da pristupi istočnom melikitskom crkvenom obredu na arapskom jeziku. Shodno tome da navedena kršćanska tradicija dozvoljava ređenje oženjenim muškarcima, 1950. postao je svećenik u Kairu.

72 Karl-Josef Kuschel, *Židovi, kršćani, muslimani: podrijetlo i budućnost*, str. 715.

Massignon intenzivno putuje i hodočasti niz svetih mjesta, a posebno ga privlače abrahamska, napose kršćansko-islamska svetišta, ali nerijetko pohodi i one svete topose izvan abrahamske svete geografije – Indiju i Japan. Nastoji kristalizirati ideju *duhovne geografije svijeta*, koja bi bila premrežena putovima koji vode svetištima diljem svijeta. Nebrojeno puta posjećuje Jerusalem, potom Hebron (Abraham), marijansko svetište u Efesu i druga sveta mjesta, osobito ona na tlu Bliskog istoka. Potom s velikom strašću obilazi evropska svetišta, kao što je ono u Asizu (Italija), ili marijanska La Salette (Francuska), Fatima (Portugal)... Ipak, jedno, gotovo zaboravljeno hodočasničko mjesto u Francuskoj, Massignona će posebno privući. Naime, u Bretanji (sjeverozapadna Francuska), tačnije u mjestu Vieux-Marché, smještena je kripta, koja je posvećena *sedmorici svetih spavača u pećini*. Upravo će on, a u cilju afirmisanja istosti u okrilju kršćansko-islamske tradicije, navedeno svetište ponovo aktualizirati, ali sada s novim, snažnim ekumenskim prizvukom. U tom smislu osvrnimo se ukratko na kršćansko i islamsko predanje koje nam kazuje o *sedmorici svetih spavača u pećini* ili *drugovima iz pećine (ashabul-kehlf)*.

U kršćanskoj tradiciji o *sedmorici svetih spavača u pećini* krije se predanje o sedmorici mladića (ili otroka), drugova, koji u III stoljeću, u okrilju Rimskog Carstva, postaju žrtve intenzivnih progona kršćana. U epohi vladavine rimskog cara Decija (r. oko 201-251) progon kršćana uzima velikog maha. U gradu Efesu car Decije učestvuje u velikom praznovanju idolima, naravno paganskim, a u kojem je prinošenje žrtava popraćeno pokoljem kršćana. Među rimskim vojnicima bila su sedmorica mladića, koji su se suzdržali od prinošenja žrtava idolima, ali i od pokolja kršćana. Zbog tog čina optuženi su kod samog cara. Do mladića je doprla vijest da su optuženi, a usljed opasnosti, koja im je prijete, pobjegli su u pećinu na okolno efeško brdo Ohlon (ili Kalion, današnji Panyirdagh). U pećini su se, prema predanju, posvetili molitvi i postu. Car Decije, saznajući da su mladići (vojnici) pobjegli u pećinu, naredi da se njen ulaz zazida. Naređeno bijaše učinjeno. Nadalje, po predanju, Bog spusti dubok san na mladiće, ne običan san već dugotrajan san. Proći će dvjestotinjak godina, društveno-političke

Drama gostoprimstva

prilike u Rimskom Carstvu bit će posve izmijenjene. Kršćanstvo, tačnije kršćani više neće biti proganjani, zapravo kršćanske vlasti biti će te koje će jednakom nesmiljenošću progoniti tzv. nevjernike ili pagane kao nekoć pagani njih! Za vrijeme cara Teodozija II (ili Teodozija mlađeg, 401-450) u V stoljeću nastaje među kršćanima spor oko učeraja o uskrsnuću mrtvih. Mnogi su počeli sumnjati da nakon smrti i tijelo, a ne samo duša, biva uskrsnuto. Polemika oko navedenog učeraja bit će, prema predanju, riješena na čudnovat način.

Pastir, koji je u jeku polemike napasao svoje ovce na brdu Ohlon, pravio je tor za njih. Koristeći okolno kamenje, koristio je i ono kojim je zazidana pećina, u kojoj su dubokim snom zaspali mladići. Upravo je tim činom pastir probudio mladiće, koji bijahu baš onakvi kakvi i zaspashe – mladi. Ovo čudo se brzo razglasilo, pa je za njega čuo i sam car, koji brzo sa svitom dolazi do mladića, a potom započinje složena rasprava o gore navedenoj spornoj temi – uskrsnuće tijela nakon smrti. Sve to bijaše znak poslan od samog Boga kao svjedočanstvo da će čovjek nakon smrti biti uskrsnut i tijelom i dušom. Kasnije će Crkva u svoj kalendar unijeti dan posvećen ovim mladićima (22. oktobar Pravoslavna, a 27. juli Rimokatolička crkva).⁷³

Veoma sličan hijeropovijesni događaj poznaje i islamska tradicija, tačnije u samom *Kur'anu* ova sedmorica mladića navode se kao *ashabul-kehf*, tj. *drugovi iz pećine*. Zapravo, jedan dio XVIII sure u *Kur'anu*, koja se upravo zove *Pećina (El-Kehf)*, kazuje nam o *sedam mladića* koji su u pećini našli utočište od progona – utočište dubokim i dugim snom (*Kur'an*, XVIII:9-26). Nadalje, islamsko predanje ili hijeropovijest (*kasas*), kazivanje o ovim *drugovima iz pećine*, vremenom će se razviti u bogat narativni siže. Ta će naracija o *sedmorici dobrih*, pravovjernih, dobrano biti komplementarna onoj kršćanskoj. Bez dvojbe je i to da su i kršćanski narativi o ovim mladićima utjecali na muslimansku percepciju, tj. saznanje o njima.⁷⁴ Njih će se percipirati kao nasljedovatelje Isaa Mesiha (Isusa Krista), naravno kao služitelje Boga predane

73 Marko P. Đurić, *Biblijom i Kur'anom do jednog Boga Stvoritelja*, str. 42-43.

74 *Ako ti sumnjaš u ono što ti objavljujemo, pitaj one što čitaju Knjigu (Tevrat, Zebur i Inđžil – Bibliju), prije tebe objavljenu! (Kur'an, X:94)*

(muslimane⁷⁵), a njihov *credo* bijaše: *La ilahe illallah ve Isā rūhullah*, tj. *Nema boga osim Boga, i Isa je Ruh (Duh) od Boga!*⁷⁶ Postoje i pojedine razlike u tim kršćansko-islamskim narativima o *drugovima iz pećine*, ali u ovom našem kontekstu potpuno su efemerne i ne vrijedi ih spominjati.

Ono najbitnije, a zajedničko u obje tradicije, jeste da je riječ o mono-teistima, zapravo nasljedovateljima Isusa Krista, tj. Isaa Mesiha. Također, obje tradicije ukazuju na to da je riječ o pravednicima koji su zbog zulumata pagana (Rimskog Carstva) bili prisiljeni skloniti se u pećinu. Nadalje, obje tradicije naznačuju da se na njih spustila Božja milost i da su istom spašeni, a potom prepoznati kao sveci – dobri (evlije)! Eto, to bijaše i Louisu Massignonu više no dovoljno, pa da hijeropovijesnu priču o *drugovima iz pećine* prepozna kao bitnu dodirnu, tj. zajedničku tačku, koja omogućava mapiranje svetih toposa na mapi zajedničke svete geografije. U tom smislu, on je staro francusko svetište u obliku omanje kriptе, posvećeno *sedmorici svetih spavača u pećini*, u mjestu Vieux-Marché ponovo oživio, ali sada u novom svjetlu. Naime, on je u navedenoj kripti vidio veliki ekumenski potencijal za zbližavanje kršćana i muslimana. Nakon Massignonove adaptacije stare kriptе, staro – novo svetište postaje mjesto susreta i zajedničkog hodočašća kršćana i muslimana, naročito Francuske. Obje zajednice imaju ili obavljaju svoje ne samo zasebne vjerske ili duhovne obrede, već i zajedničke; ove zajedničke molitve (dove), upućene jednom i zajedničkom Bogu, tj. Stvoritelju, jesu u duhu *Badalīye*.

Louis Massignon u svjetlu Drugog vatikanskog koncila (Massignonovo otkrivanje „Jišmaelove tajne“ za kršćansku teologiju⁷⁷)

Massignonov rad, a ponajprije odnos ili duhovna percepcija islama, imat će neslužbeni ili posredni utjecaj na pojedine dokumente *Drugog*

75 Ovdje koristimo univerzalno značenje arapske riječi *musliman* kao *predan Bogu*.

76 <https://znaci.ba/tekstovi/kazivanje-o-muhammedu-alejhisselam-vi-dio-spavaci-u-pecini> (posljednji put pristupljeno u februaru 2021)

77 Ovu sintagmu posuđujemo od Karl-Josef Kuschela. (Karl-Josef Kuschel, *Židovi, kršćani, muslimani: podrijetlo i budućnost*, str. 691)

Drama gostoprimstva

vatikanskog koncila, konkretno na koncilske dokumente, kao što je *Lumen gentium*, a napose na dokument *Nostra aetate*, kojim se nanovo definišu odnosi ili svjetogleđa spram nekršćanskih religija, konkretno prema islamu. Ali da bi kazano bilo jasnije, dopustite sljedeće.

Louis Massignon tokom cijelog radnog vijeka zalagao se za posve novi odnos među Jevrejima, kršćanima i muslimanima. Sve tri abrahamske religije vidio je kao *tri grane jedne monoteističke objave*.⁷⁸ S tim u vezi, Massignon se naročito zalagao za posve novi odnos kršćana i muslimana. U ovom zalaganju, za Massignona posebnu važnost imao je jedan povijesni događaj, a riječ je o glasovitom susretu koji se desio u egipatskom lučkom gradiću Damijeti⁷⁹ između sv. Franje Asiškog i sultana Malika al-Kamila (1219) – susret usred križarskih vojni. Massignon, inspirisan sv. Franjom i sultanom Malikom al-Kamilom ide na hodočašće u Damijetu (5. februara 1934) zajedno sa jednim franjevcem (Giulio Bassetti-Sani, 1912-2001)⁸⁰ i ranije spominjanom Mary Kahil. Njegovo hodočašće Damijeti snažno je prožeto, kako veli Karl-Josef Kuschel, *mislima zastupništva, tj. zastupničkog poniženja i patnje za druge*.⁸¹ Navedeno je na tragu duhovnog profila ili karizme sv. Franje odnosno

78 Zapravo Massignon Izrael odnosno jevrejstvo vidi kao „ukorijenjeno u nadi“, kršćanstvo „predano u ljubavi“, a islam „usredotočen na vjeru“, a sve tri vjere vidi kao *jedinstvo u različitosti*. Karl-Josef Kuschel, *Židovi, kršćani, muslimani: podrijetlo i budućnost*, str. 692.

79 Damijeta (Dumyāt, ar.; Tamiati, koptski) lučki je gradić na sjeveru Egipta (Donji Egipat) u delti Nila (13-ak km od Sredozemnog mora). U antičko doba ovaj gradić bio je iznimno važna luka, a tada se nalazio mnogo bliže moru nego danas, što je posljedica riječnih nanosa i širenja delte. Damijeta je počela stagnirati nakon osnivanja Aleksandrije (322. god. pr. Kr.). Arapi su je zauzeli 638. i vrlo brzo postaje trgovačko središte poznato po tekstu. U toku križarskih ratova više puta je napadana od strane križara, te dva puta nakratko i osvojena. Shodno činjenici da je taj gradić bilo teško braniti od križara zbog nezgodne pozicije za odbranu i loše utvrđenosti, memelučki sultan Bajbars (ili Abu al-Futuh, 1223/1228-1277, turkijsko-kipčakskog porijekla) dao ga je gotovo razoriti, e da bi podigao novu Damijetu na udaljenosti od 6 km od stare. U biti, Damijeta nakon osnivanja Aleksandrije, kao nedostižnog konkurenta, nikada se nije oporavila i vratila staru antičku slavu.

80 Fra Giulio Bassetti-Sani inače je autor jedne od (po)najboljih biografija o Massignonu. Vidi: Giulio Bassetti-Sani, *Louis Massignon: Christian Ecumenist, Prophet of Inter-Religious Reconciliation*, 1974.

81 Karl-Josef Kuschel, *Židovi, kršćani, muslimani: podrijetlo i budućnost*, str. 694.

Isusa Krista. U takvom duhovnom, rekli bismo, raspoloženju, Massignon sa svojim, maločas navedenim prijateljima, osniva *Badalīya*, duhovnu zajednicu (doslovan prevod: *Zastupništvo*).⁸² *Badalīya* se nije bavila, kao masa drugih udruženja, čiji su osnivači bili evropski kršćani, misionarenjem među muslimanima, zapravo prozelitizmom, naprotiv! Cilj je bio svjedočiti kršćanstvo među muslimanima, tj. nasljedovati Krista u islamskom duhovnom ambijentu, a pri tome bistriniti jednu iznimno važnu svetopovijesnu istinu, a to je da su i muslimani pod Božjim obećanjem, kao i u zajedničkoj vjeri u Abrahamova Boga – muslimani su Jišmaelovi duhovni potomci. Nadalje, ova duhovna skupina, *Badalīya*, imala je jasan duhovni cilj, a to je bila **molitva**, usrdna molitva za svu Abrahamovu duhovnu čeljad, pa i za muslimane! Kolika je važnost molitve u kontekstu abrahamskog eku-menizma, za kojeg se zdušno zalagao Massignon, to će nam najbolje posvjedočiti jedan dio njegovog teksta pod naslovom *Tri Abrahamove molitve*:

Naočigled rastuće perverzije našega povijesnog trenutka i otkrivenog „misterija zla“, zadnje utočište čovječanstva leži u bezuvjetnoj molitvi. Nije uzalud Gandhi, sažimajući indijsku i dalekoistočnu tradiciju pokore, istrgnuo molitvu iz egoističnog solipsizma joge [...]. Molitva nije samački luksuz, koji nas ukrašava za Boga, nego najdublje djelo milosrđa koje ozdravlja slomljena srca tako što se sama otvara kao rana.

Antun i Pahomije su molili u pustinji, u šutljivoj i strašnoj pustinji, da bi vodili zadnju bitku (džihad akbar Arapa) za spas svih. U šutnji se doživljava riječ, spušta se sjeme Božje u molitvu. U arapskoj pustinji

82 Arapska riječ *badalīya*, čiji korijen je *b-d-l* (بدل), nudi sljedeća značenja: supstitucija, zamjena; zamijeniti; (raz)mjena; metamorfoza – preobražaj; uzajamnost, obostranost... (Usp. Teufik Muftić, *Arapsko-srpskohrvatski rječnik*, I, str. 175-176) Nadalje, u islamskoj tradiciji poznata je institucija *bedela* (u Bosni i *bedelj*) u kontekstu hadža, tj. hodočašća, kao jedne od (ne)obaveznih islamskih duhovnih praksi (ibadeta). Naime, ukoliko vjernik želi otići na hodočašće u Meku, tj. Kabu, a recimo nije dobrog zdravlja, on će o svom trošku uputiti drugog čovjeka koji će mjesto njega obaviti hodočašće. Taj zamjenik jeste *bedel* ili *bedelj*. (Usp. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, III izdanje, str. 128)

Drama gostoprimstva

razumijemo strogoću Božjeg zahtjeva koji nas dovodi do utihnuća i sili na molitvu [...].

Danas, kad nas strah od našeg blizoga kraja uči okretanju našim iskornima, budući da nas pošast naših podjela sili na vraćanje našim precima, mudro je dotaknuti se karika duhovnog lanca ovih svjedoka koji nas vraćaju Abrahamu, i to tim odlučnije što je naš slučaj očajniji. Abraham je više nego itko drugi „zagovornik u očajnim slučajevima“.⁸³

Ali osvrnimo se sada na gore navedeno, da Massignon, a putem organizacije *Badalīye*, posredno utječe na pojedine koncilske tekstove *Drugog vatikanskog koncila* – kako?

Upravo one godine kada umire Massignon, 1962, započinje *Drugi vatikanski koncil*. Godinu dana kasnije umire papa Ivan XXIII (pontifikat, 1958-1963) za čijeg je pontifikata započeo Koncil, a njega nasljeđuje papa Pavao VI (pontifikat, 1963-1978). Novi papa, Pavao VI, još mnogo prije pontifikata, kao Giovanni Battista Montini, bio je član više puta spominjane *Badalīye*.⁸⁴ Kao član ove organizacije, udruženja čiji je *spiritus movens* bio Massignon, Giovanni B. Montini dobro se upoznao s Massignonovom teologijom, koja je imala iznimno otvoren stav spram islama i muslimana, a o tome smo gore ponešto i kazivali. Ovdje je zgodno mjesto još jedared dovesti do riječi Massignonovo svjetogleđe na islam ili na njegovu, da se poslužimo riječima Karla-Josefa Kuschela, *božansku zadaću*. Massignon o islamu veli:

83 Karl-Josef Kuschel, *Židovi, kršćani, muslimani: podrijetlo i budućnost*, str. 692-693. Ovdje se moramo samo nakratko osvrnuti na spomen da je Gandhi *istrгнуo molitvu iz egoističnog solipsizma joge*. Odavno je već u Evropi prisutno mišljenje da je vedska duhovnost, tzv. hinduizam, ili da su pak različite jogističke škole sklone solipsizmu, posljedično tome u njihovom okrilju nema ni empatije, milosti prema drugom i drugačijem, karitativnosti, osobito prema onom potrebitom. Nadalje, takvo mišljenje ide ruku pod ruku i s onim drugim da je vedsko učenje o *karmi* odnosno *samsari* lišilo ljude indijskog potkontinenta karitativnosti, sućuti i sl. Sve su ovo, dobro, zablude proistekle iz orijentalističkih vidika. Naravno da u navedenom svijetu, baš kao i u našem ili bilo kojem drugom, ima i nažalost bit će uvijek i beščutnosti, ali to nije moguće pripisati samom vedskom nauku, niti bilo kojoj jogističkoj školi.

84 Karl-Josef Kuschel, *Židovi, kršćani, muslimani: podrijetlo i budućnost*, str. 694.

Naime, islam, koji nakon Mojsija i Isusa dolazi s prorokom Muhamedom, negativnim navjesticom smrti, koji će stići sve stvoreno, tvori tajanstveni odgovor milosti na Abrahamovu molitvu za Jišmaela i Arape. Islam nije očajnički povratni zahtjev odbačenih, koji se odgađa do kraja, i njegova potajna infiltracija u Svetu Zemlju je shvatljiva. Štoviše, islam ima i pozitivno poslanje: proturječiti Izraelu zato što Izrael smatra sebe tako privilegiranim jer očekuje Mesiju iz vlastite rase, iz Davidova roda, dakle u skladu s ljudskim očinstvom. On potvrđuje da je ovaj neprepoznati Mesija već rođen, iz predestiniranog djevičanskog majčinstva, naime Isus, Marijin sin koji će ponovo doći na kraju vremena u znaku suda.

On i kršćanima predbacuje da još nisu priznali svaki smisao svete večere i da nisu ostvarili ono pravilo monastičkog savršenstva, rahbâniyu, jedini oblik drugog Isusova rođenja koji u njima dolaskom božanskog duha anticipira uskrsnuće mrtvih čiji je znak Isus. Ovaj dvostruki prigovor islama Židovima i kršćanima, koji zlorabe svoje privilegije kao da su one njihovo vlasništvo, ovaj izazov koji siječe kao mač božanske transcendencije, čije bezuvjetno priznanje jedino može ispuniti njihov sveti poziv, je eshatološki znak koji nas s beskrajnim poštovanjem poziva da razmišljamo o drugoj Abrahamovoj molitvi: molitvi iz Beeršebe.⁸⁵

Dakle, zahvaljujući Massignonovoj teologiji, a posredstvom Badalīye, Giovanni Battista Montini, ali sada kao papa Pavao VI, gradi novi pristup ili svjetopogled Katoličke crkve spram islama i muslimana. Naime, Koncil će iznjedrili pojedine tekstove (osobito *Nostra aetate*, br. 3), kojima se u povijesti Crkva prvi put teološki ne izjašnjava samo konstruktivno prema Židovstvu nego i prema islamu.⁸⁶

No, koliko god revolucionaran bio koncilski tekst *Nostra aetate*, konkretno br. 3, u kojem se i govori afirmativno o islamu i muslimanima, on je, nažalost, daleko od Massignonove teologije. Naime, u navedenom tekstu nigdje nema spomena, ne samo o Jišmaelu, već ni o Muhamedu, a posljedično tome ni o *Kur'anu*, za razliku od Massignonove

85 Karl-Josef Kuschel, *Židovi, kršćani, muslimani: podrijetlo i budućnost*, str. 693.

86 Karl-Josef Kuschel, *Židovi, kršćani, muslimani: podrijetlo i budućnost*, str. 695; Adnan Silajdžić, *Islam u otkriću kršćanske Evrope: povijest međureligijskog dijaloga*, str. 284.

Drama gostoprimstva

teologije, koja nije zazirala kazivati afirmativno o proroku Muhamedu i Kur'anu – objavi.⁸⁷

No, čini se da nije moguće sve i odmah. Nije malo ni ovo, spominjanje Abrahama kao uzora vjere za muslimane⁸⁸:

Crkva gleda s poštovanjem i muslimane, koji se klanjaju jedinomu Bogu, živome i subzistentnome, milosrdnom i svemogućem, stvoritelju neba i zemlje, koji je govorio ljudima. Oni se svom dušom nastoje podložiti njegovim skrovitim odlukama, kao što se Abraham, na koga se islamska vjera rado poziva, podložio Bogu. Oni Isusa, istina, ne priznaju Bogom, ali ga ipak časte kao proroka, a također i njegovu djevičansku majku Mariju. Nju ponekad i pobožno zazivaju. Osim toga iščekuju dan suda, kad će Bog naplatiti svim uskrslim ljudima. Zato cijene moralni život, a Boga štiju napose molitvom, milostinjom i postom.

87 Shodno činjenici da se koncilski tekst *Nostra aetate* odnosi i na druge nekršćane, a ne samo na muslimane (islam), želimo kazati i ovo. Kazujući o tzv. hinduizmu, u tekstu *Nostra aetate*, također, nigdje nije spomenut niti jedan avatar niti jedan vedski bogoduh i sveti tekst (šruti ili *smrti*), već se nadaže kao da ti, tzv. hindusi, vlastitim domišljanjem ili namišljanjem, a koristeći mitove i filozofiju, dolaze do saznanja o Bogu. O objavi Njega samog putem utjelovljene ili ukoričene Riječi nema spomena, a vedska tradicija poznaje ta oba oblika objave! „Tako u hinduizmu ljudi istražuju i izražavaju Božji misterij neiscrpivom plodnošću mitova i oštroumnim pokušajima filozofije, a traže oslobođenje od tjeskobe naše egzistencije ili oblicima asketskog života, ili dubokim razmatranjem ili se utječu Bogu u ljubavi i pouzdanju.“ (NA 2) Dočim su budisti, a time i budizam, u istom tekstu gotovo lišeni bilo kakvog saznanja o Bogu, unatoč tome što navedena tradicija ima bogato kazivanje, naročito unutar *mahāyāna* budizma, o Apsolutu (*śūnyatā*). „U budizmu se, već prema njegovim različitim oblicima, priznaje korjenita nedostatnost ovoga promjenljivog svijeta, te se naučava put kojim će ljudi pobožno i s pouzdanjem postići bilo stanje savršenog oslobođenja ili će uspjeti, svojim vlastitim snagama ili višnjom pomoći, doprijeti do vrhunskog rasvjetljenja.“ (NA 2) Na koncu, Katolička crkva i dalje po svom shvaćanju jedina nudi *puninu religioznog života*, a sve druge religije, koje *Nostra aetate* navodi, u biti samo, istina *nerijetko, odražavaju zraku one Istine*, koju navedena Crkva nudi u *punini religioznog života*. (NA 2)

Inače, kad je riječ o terminu hinduizam, on je posve neprikladan *vis-à-vis* vedskog nauka, a o tome vidjeti više u: Sue Hamilton, *Indijska filozofija*, 2003.

88 U koncilskom dokumentu *Lumen gentium* o muslimanima se veli i ovo: „Ali odluka o spasenju obuhvaća i one koji priznaju Stvoritelja, među kojima su u prvom redu muslimani, koji se, ispovijedajući da drže vjeru Abrahamovu, klanjaju s nama jedinomu, milosrdnomu Bogu, koji će suditi ljude na Sudnji dan.“ (br. 16)

Budući da je tijekom stoljeća između kršćana i muslimana dolazilo do čestih sukoba i neprijateljstva, Sveti Sabor poziva sve da se, zaboravivši što je bilo, iskreno trude oko međusobnog razumijevanja i da zajednički štite i promiču socijalnu pravdu, čudoredna dobra, mir i slobodu za sve ljude.
(NA 3)

Ovdje je, čini nam se, ne manje važno ukazati i na to da je zapravo jedan islamski mistik, sufija, kako rekosmo *kristovski sufija*, Husein ibn Mensur Haladž, posredstvom Massignona,⁸⁹ a potom i *Badalīye*, zapravo dao svoj doprinos koncilskom tekstu *Nostra aetate* – je li to moguće?

*Mnoge su vjere
Ali Načelo jedno:
Ima tisuću grana
Ne reci
Da je samo jedna
Zdrava i čvrsta –
To će te odaljiti
Od njegove Riječi
Koja osvjetljava svako značenje
U duši onog
Koji je shvata.
Haladž⁹⁰*

89 Iskoristimo zgodnu priliku i još jednom dovedimo do riječi jedan detalj iz Haladžovog posljednjeg kazivanja na ovom svijetu. Kristolika figura u okrilju islamsko-sufijske tradicije kazuje riječi koje su sasvim sigurno dodirne tačke islama, sufizma napose, i kršćanstva – znao je to Massignon! Naime, kada su već osudili Haladža i kada su ga doveli do čina razapinjanja, Haladž je izustio sljedeću dovu (molitvu):

„Oprosti slugama svojim što se okupiše ovdje mene da pogube, Tebi da bi se umilostivili. Jer, da si im otkrio ono što si meni, ne bi to činili, a da mene nisi podučio, bio bih jedan od njih. Hvalim te u svemu što želiš i u svemu što činiš!“ (Preuzeto iz: Ivan Roksandić, *Al-Halladž – mistik, mučenik, pesnik*, 1990) Ne podsjeća li ova dova na Kristove riječi: „Oprosti im Oče, jer ne znaju šta čine.“!? (Lk 23, 34)

90 Ivan Roksandić, *Al-Halladž – mistik, mučenik, pesnik*, str. 39.

Drama gostoprimstva

Post scriptum

Za kraj ovog teksta, u kojem smo nastojali ukazati na lik i djelo, a najprije na duhovnu biografiju jednog od pionira kršćansko-islamskog dijaloga i ekumenizma, sebi sami postavljamo pitanje jesmo li i koliko smo uspjeli bar naznačiti osnovne duhovne obrise Louisa Massignona.

Čini nam se da će dva kazivanja jednoga čovjeka, koji je Massignona poznao, i to na prijateljskoj razini, biti više nego prikladna da nadomjestite ono, možda i najbitnije, što mi, koji ga ne poznajemo osobno, ne možemo neposredno znati, a vjerujemo da bismo trebali.

Više puta do sada spominjani i navođeni, a ne bez razloga, Seyyed Hossein Nasr o Massignonu veli i bilježi:

I

Kad je jedanput (Louis Massignon, op. a.) držao predavanje na Harvardskom univerzitetu, jedan postdiplomac sklon kvantificiranju svega, je upitao: „Koliko ima sufija u islamskom svijetu?“ Masinjon se nasmiješio i odgovorio: „Koliko ljubavnika ima u Kembriđu? Sufizam je stvar ljubavi. Vi meni kažite koliko ima ljubavnika u Kembriđu, pa ću Vam ja reći koliko ima sufija u islamskom svijetu.“⁹¹

II

Masinjon je bio osoba koja je posjedovala veliku plemenitost duše. On je uistinu bio plemenita osoba, istovremeno pobožan čovjek i istinski aristokrata u tradicionalnom smislu te riječi. Bio je vrlo sramežljiv, do te mjere da ga je bilo teško fotografisati. Sjećam se 1957. kad sam putovao iz Amerike u Maroko da po prvi put učestvujem na jednomjesečnom seminaru sa Masinjonom u Atlas planinama, ja sam činio sve moguće da pokušam da ga fotografišem, ali on to nije dozvolio. Konačno sam se morao sakriti iza jednog zida i onda sam uspio da napravim nekoliko njegovih fotografija, ali su sad nažalost izgubljene.⁹²

Čini nam se da i nama prijeti sudbina izgubljenosti, duhovne izgubljenosti ukoliko izgubimo iz vida ljude poput Louisa Massignona!

91 Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 252.

92 Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 252.

Prilog I

Said polazi od toga da je Haladž atipičan predstavnik islama i muslimana, k tomu još heterodoks i heretik, što je, naravno, posve kriva percepcija (Vidi: Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 241; Seyyed Nossein Nasr, *Živi sufizam*, str. 257). Stoga je, po Saidu, i Massignonov pristup islamu, posredstvom Haladža (kako Said veli heretika), *nepravovjerno gledanje na islam*. (Vidi više u: Edward W. Said, *Orijentalizam; zapadnjačke predodžbe o Orijentu*, str. 330-334). S tim u vezi je, po Saidu, i Massignonovo tobožnje *nepravovjerno* preneglašavanje patnje u kontekstu islama – sufizma. No, takve kritike, pa makar dolazile i od Saida, posve su neutemeljene. Već smo ranije naveli da Haladž, s jedne strane, jeste ortodokсни musliman (evlija – sveta osoba), a s druge strane patnja ili jada, tj. *iskupljenje kroz patnju*, u islamu postoji, ali ne na način kao u kršćanstvu – po Kristu. Zapravo, ko je bar malo otvorio, najprije klasične knjige islamske duhovnosti, sufizma, u njima je našao kazivanje o *boli, jadu, patnji (dertu)*... Gotovo da nema sufijskog klasičnog pjesnika, a da o navedenom nije pjevao bremenitim jezikom sufijske poezije. Ovdje ćemo navesti, ne slučajno, stihove indo-pakistanskog pjesnika Muhameda Ikbala (1873-1938), jer upravo on baštini u svojoj poeziji bogato islamsko-sufijsko kazivanje o navedenoj temi:

„Ja se ne bojim jada (boli, patnje), nego
Ne zadaji mi jad koji nije vrijedan srca.“

(Annemarie Schimmel, *Džibrilovo krilo*, str. 203)

A ovih i ovakvih stihova u islamsko-sufijskoj tradiciji sigurno ne bi bilo da nije kur'anskih kazivanja kao što je ovo – „A na kušnju vas u zlu i dobru stavljamo Mi“ (XXI:35) – ili općepoznate islamske kaže, koja glasi – „Bog odašilje muke na one koje On voli“. Na kraju, valja znati, opet da citiramo S. H. Nasra, i to da *muslimani trpe kao i sva druga ljudska bića* i da *na ovom svijetu se ne može živjeti bez patnje, jer ovaj svijet nije raj*. Stoga *patnja, kao i svako drugo ljudsko iskustvo, ima duhovni značaj*. Umanjiti element patnje, kao da ne postoji, znači pogrešno shvatiti jedan čitav aspekt islama. Nadalje, ovaj islamski učenjak kazat će, jasno i glasno,

Drama gostoprimstva

da duhovnog preobražaja, u kontekstu islamskog učenja, i duhovnosti naravno, nema bez patnje ili boli. Upravo na to je Massignon želio ukazati, osobito zapadno-kršćanskom svijetu, a u tom smislu Haladž je bio posve pogodan duhovni profil. Istina, nije samo Haladž o patnji i boli pjevao, kazivao, to isto su činili i druge sufije, kao što su Junus Emre (1238-1328), Attar (1146-1221), Makki (X st.), Gazali (1058-1111), Rumi... (Usp. Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 248)

Prilog II

Općenito u islamskoj tradiciji ovaj poslanik poznat je i kao *Prijatelj Božji* – *Halilullah* (*Kur'an*, IV:125), a upravo će na osnovu tog prijateljstva šejh Attar bistriti dublja, duhovna simbolička značenja. Naš šejh kazat će da nije riječ o običnom već čistom i *potpunom* prijateljstvu. E da bi Ibrahim bio prijatelj Božji, prije toga morao se očistiti od potrebe za bilo čim s oba svijeta. Takav, posve čist od bilo kakvih potreba, Ibrahim, tj. *Halilullah*, mogao se nazvati i *duhovnim siromahom* (*faqîr*, ar.) spram Boga – duhovno srce *siromaha* pripravno je ili receptivno za teofaniju božanskog Ja, tj. duhovno srce *siromaha* pripravno je za svjedočenje Božje Jednosti, Jedinstva (*tawhîd*, ar.), ili za prijateljevanje s Njim. Attar će na 1001 način govoriti o ovom svjedočenju. No, za ovu priliku izdvajamo samo tri dvostiha (bejta):

„Pošto si Ti ja, a ja sam Ti,
zauvijek jedno biće smo mi.

Dok god jastvo tu je, širk⁹³ javlja se,
kad dvojnost pojavi se, jednoća gubi se.

Ti u Njemu kad gubiš se, to jednoća je,
a kad sasvim utoneš, jedinstvo potpuna je.“

(*Govor ptica*, 239/3785-3787)

Ibrahim, kao *Božji prijatelj*, slika i prilika je *duhovnog siromaha*. Ibrahim je kao *duhovni siromah* iznimno receptivan za svaku pojavu božanskog, a gost, stranac i putnik u semitskom, konkretno islamskom kontekstu prvorazredan je Božji znak (*āyātu-llāh*, ar.), samim time ovaj Božji čovjek *ikona* je gostoljublja (i darežljivosti). S tim u vezi, glasoviti Hamid el-Gazali (1058-1111) u svojoj *Alhemiji sreće* (*Kimiya-yi sa'adat*) za Ibrahimovo gostoljublje kazuje: *Ibrahim, a.s., nije jeo sve dok mu ne bi došao gost da zajedno objeduju. Njegova gostoljubivost bila je tolika da je svake večeri imao goste. Katkad bi se u njegovoj kući zadesilo i do dvije stotine gostiju.* (Mubina Moker, *Duhovne postaje poslanika u svjetonazoru šejha 'Attāra*, 2007). Kada govorimo o Ibrahimovoj gostoljubivosti, bar iz islamskog,

93 ⁹³ Pripisivanje Bogu ortaka ili izjednačavanje s Bogom.

Drama gostoprимства

osobito sufijskog vidika, vrijedno je kazati da se kod ovog Božjeg čovjeka navedena duhovna kvaliteta nije očitovala najedanput, već je plod božanske upute iskazane preko Džibrila (Gabrijela) nakon što je ovaj poslanik odbio ugostiti pripadnika zoroastrovske religije. S tim u vezi, sufijska literatura navodi jednu hijeropovijesnu dionicu u Ibrahimovom životu, a u istoj se kazuje sljedeće. Naime, tri dana Ibrahimovom domu nijedan gost nije svraćao. Najednom na vrata pokuca zoroastrovac. Ibrahim upita: „Koje si vjere?“ „Zoroastrovske“, odgovori gost. „Odlazi jer nisi dostojan da te primim i ugostim“, tako ga Ibrahim vrati sa svog praga. Zoroastrovac je otišao gladan, nadasve ožalošćen, a potom se Ibrahimu pojavi Džebrail (Gabrijel), te mu kaza: „Bog ti poručuje: ‘Sedamdeset godina hranio sam ovog zoroastrovca. Sada kada je došao na tvoj prag, ti tražiš razlog da ga ne ugostiš.’“ Ibrahim osvijesti što učini, te potrča za čovjekom, a potom ga ugosti kako i dolikuje.

Ova kaža (hikaja) želi ukazati na jednu iznimno važnu dimenziju, a to je da gostoljublje nije i ne može biti rezervisano samo za pripadnika našeg etničkog, vjerskog ili bilo kojeg drugog identiteta. Čovjek je, ma kojeg identiteta bio, Božje stvorenje (*mahlukat*) i shodno tome zaslužuje našu pažnju i naše gostoljublje, tim više ako je potrebit, ako je gost, putnik, siromah... Da rezimiramo! Duhovna postaja *prijateljstva* (prijateljavanja s Bogom), koju simbolizira Ibrahim, u biti se temelji na *darežljivosti*, a to podrazumijeva da smo duhovno srce oslobodili od naklonosti prema bilo čemu sem ka Njemu, jer tek tada *darežljivost*, tj. *gostoljubivost*, biva istinski smirena u duhovnom pregaocu. Ovdje je vrijedno navesti još jednu hijeropovijesnu kažu, ali vezanu za poslanika Muhameda i njegovo neuvjetovano gostoljublje, upravo ono kojem je Bog, po Gabrijelu, podučio Ibrahima. Naime, predanje veli da je Muhameda posjetio nevjernik, a on ga je ne samo ugostio već ga je i zaogrnuo svojim ogrtačem. Sve navedeno, a vezano za gostoljublje i u slučaju Ibrahima, ali i Muhameda, ostavit će snažnog traga u islamskoj duhovnosti, sufizmu. S tim u vezi, mnogi će sufijski autori, pišući o pravilima sufijskog puta, isticati gostoljublje, a pozivajući se na gore navedene Božje glasnike. Tako, recimo, klasični sufijski autor Hudžviri (Hujwīrī, XI st.) u svom glasovitom djelu *Raskrivanje velova*

(*Kešfu-l-mahdžub*) o gostoljublju veli: „Derviši koji su odlučili da stalno borave na jednom mjestu, a ne da neprekidno putuju, dužni su da se pridržavaju sljedećih pravila: Kada im dođe neki putnik (gost), oni ga moraju dočekati sa radošću, iskazati mu poštovanje, tretirati kao počasnog gosta i neusiljeno iznijeti pred njega svu hranu koju imaju, oponašajući na taj način vjeronajstielja Ibrahima. Oni se ne smiju raspitivati odakle dolazi, kuda ide ili kako se zove, već moraju smatrati da on dolazi od Allaha, da ide ka Allahu, a da je njegovo ime *služitelj Allahov*. Potom je njihova dužnost da provjere da li putnik/gost želi biti sam ili u društvu. Pa, ako bi on više volio biti sam, oni bi ga trebali smjestiti u jednu od praznih soba, a ako on više voli društvo, tad bi mu oni trebali nenametljivo praviti društvo uz svu moguću pristojnost. Kada putnik/gost krene na spavanje, stalnostonujući derviš bi se trebao ponuditi da mu opere noge, no ako mu to ne dozvoli uz ispriku da on nije navikao na takvo nešto, derviš ne smije inzistirati na tome...“ To se kazivanje nastavlja, podrobno navodeći kako se dvori putnik/gost, pri čemu se autor referiše na Ibrahimovo gostoljublje. (Usp. Mubina Moker, *Duhovne postaje poslanika u svjetonazoru šejha ‘Attāra*, str. 101. i 105; El-Hudžviri, *Raskrivanje velova (Kešful mahdžub)*, str. 362-365).

Drama gostoprимства

Prilog III

Shodno činjenici da naše ovdašnje, dominantne etno-konfesionalne kulture pripadaju južnoslavenskoj kulturnoj zoni, a samim time i sveslavenskoj, vrijedno je dovesti do riječi sljedeće. Gost, pritom stranac ili tuđin, pa i siromah ili prosjak, potrebiti pred našim pragom, u sveslavenskoj i staroslavenskoj tradiciji, onoj pretkršćanskoj, predstavnik je, glasnik, onog drugog, duhovnog svijeta. Zapravo, gost (stranac) epifanija je božanskog *par excellence*. Ponavljamo da je ovakav sveslavenski svjetonazor spram gosta (stranca) stariji od prihvatanja kršćanstva, procesa kristijanizacije, a samim time i islama, islamizacije. Nadalje, valja kazati da je navedeno starostavno sveslavensko poimanje gosta (stranca) u neraskidivoj vezi sa religioznim poimanjem pokojnog pretka, poblize gost, tj. stranac, jeste epifanija pretka, zapravo božanstva, Veselin Čajkanović bi rekao, деифицираних предака. Dakle, predak, gost, stranac, pa i prosjak, zapravo jesu jedna te ista epifanija božanskog, koja je svim Slavenima urezana duboko i snažno u kolektivnom osjećaju ili vezanosti za rod, zemlju – tlo, dom (ognjište), gosta, tj. gostinstvo, udomljavanje, kao prvorazredan sakralni receptivni čin Svetog – teoksenija. S tim u vezi, valja naglasiti da je dolazak gosta (stranca) u kuću domaćina, u drevnoj slavenskoj tradiciji, još (po)davno prije kristijanizacije, dovedeno do *obredne ravni*. Dakako, taj običaj s kristijanizacijom, a potom islamizacijom, prošao je dobro poznate inkulturacije, koje u literaturi poznajemo kao *interpretatio christiana* i/ili *interpretatio islamica*. Navedenim procesima doći će do svojevrsnog amalgamiranja, bar kod Slavena (kršćana, a potom i muslimana), starog sveslavenskog svjetogleđa na gosta, tj. stranca, kao epifanije božanskog, i novog starozavjetnog odnosno kur'anskog kazivanja o Abrahamu/Ibrahimu i njegovim gostima, strancima. S tim u vezi, bar kada je riječ o sveslavenskoj tradiciji, iznimno je teško prepoznavati i govoriti šta pripada pretkršćanskoj, a šta kršćanskoj (odnosno islamskoj) tradiciji, a kada se kazuje o – naglašavamo tradicionalnom – odnosu prema gostu, strancu, ali i putniku (namjerniku), siromahu, prosjaku... U našem tekstu u nekoliko navrata ćemo navesti ili sugerisati i na neabrahamske svete ili religijske tradicije. To

je iznimno važno, jer napose danas, u vremenu globalizacije, priču o ekumenizmu ili međureligijskom susretu, dijalogu, ne bismo smjeli zakovati u okove, ipak uskog abrahamskog religijskog miljea. Uostalom, zar grčka riječ ekumena (grč. οἰκουμένη) izvorno ne sugerise na vaskoliki naseljeni svijet?! S tim u vezi, ova natuknica želi ukazati i na one svete tradicije, predanja ili religijsko-duhovne civilizacije koje ne baštine Abrahamovo ili Ibrahimovo ime. U tom smislu, ovdje se želimo pozvati, ali i podsjetiti na kur'ansko bogoduho kazivanje (nažalost, čovjek je biće zaborava – ar. *insan*): „Svaki narod (ne samo jevrejski, ili arapski..., op. a.) imao je poslanika (proroka). I kad im poslanik njihov dođe, njima će biti suđeno po pravdi, i nepravda im neće učinjena biti.“ (*Kur'an*, 10:47) „Ti si (Muhamede, op. a.) doista samo opominjatelj, a svaki narod uputitelja je imao.“ (*Kur'an*, 13:7) „Mi smo za svaki narod odredili sveti obred, da bi spominjali Božje Ime.“ (*Kur'an*, 22:34)

Vratimo se gostu, strancu ili siromahu pred kućnim pragom iz očišta staroslavenskog (pretkršćanskog) i sveslavenskog, pa će nam i starozavjetna, ali i kur'anska dionica svetog teksta, koji govori o *Abrahamovom gostoprimstvu*, biti, iskreno vjerujemo, još zornija. Gost, stranac, siromah, prosjak... pred kućnim pragom⁹⁴ svakog slavenskog doma percipiran je kao *nosilac sudbine*, tj. *lice koje može da utiče na sve sfere ljudskog života*. U tom vjerovanju počiva želja domaćina da gosta (stranca, siromaha...) ugosti što bolje, a s vjerom ili nadom *da će svoju budućnost obezbjediti putem simboličkog 'dogovora' s višim silama, a čiji je predstavnik gost*. U tom cilju *domaćin nudi gostu konak, daje mu počasno mjesto za trpezom* itd. Zapravo, od toga kako će domaćin ugostiti gosta (epifaniju pretka, tj. božanstva) ovisi mu sav ovozemni rod

94 Kazivati šta je *kućni prag* u staroslavenskom, naravno, osobito onom pretkršćanskom svjetogleđu, e tek tada bi se „izgubili“ u *moru bez obala*, da se poslužimo dobro poznatom sufijskom izrekom za nesaglediva i neizbistriva semantička polja svakog svetog, bogoduhog znaka (*āyātu-llāh*, ar.; *vestigia Dei*, lat.). Zato kratko kazujemo samo to da je u navedenoj tradiciji *prag* sveto mjesto, tj. svojevrsan simbol nevidljive granice, a granica vazda jeste i mjesto dodira, susreta između ovozemnog i nadzemnog, ali i podzemnog svijeta. *Prag* je prvorazredno mjesto za mnoge oblike epifanije i teofanije. Srodni simboli kućnom *pragu* su *ognjište*, *grob*... Vidjeti više u: Словенска митологија: енциклопедијски речник, стр. 137-141; 400-402 i 441-442.

Drama gostoprimstva

i porod. Ponegdje, to ugošćavanje gosta ima i nemalu dozu *nutkanja* za trpezom – sofrom. Osobno smo prije nekoliko godina na prostoru Sandžaka bili gosti u ožalošćenoj kući i svjedočili smo nemalom nutkanju gostiju za sofrom (trpezom) od strane ožalošćenog domaćina. To nutkanje, u drugim okolnostima, napominjemo bila je žalost, bez sumnje bilo bi, malo je reći, iritantno. Ipak, bogata sofra, „obaveza“ gostiju da jedu, da budu svako malo nutkani, da na nutkanje odgovaraju čašćenjem sofre, sve je to bez sumnje recidiv staroslavenskog vjerovanja – vjerovanja koje dovodi u jedinstvenu vezu sljedeće: gost, trpeza (sofra), pokojnik (rahmetlija) i njegov smiraj (rahmet)... Dakle, sve skupa osigurava dobro (rahmet – Božju milost) na oba svijeta (dunjaluku i ahiretu). Ukratko, sinergiju umrlog pretka i njegovog potomstva, upravo po gostu kao epifaniji Svetog! Nije moguće zaniijekati u ovom navedenom iskustvu svojevrsnu kristalizaciju slavenskih pretkršćanskih i abrahamsko/ibrahimovskih svjetogleđa koji upućuju ili snažno slute u biti zajednički duhovni supstrat (*religio perennis*). Također, osim što postoji jasna etiketa kako se gost ugošćava, jednovremeno i gostu valja znati kako da se podčinjava domaćinu, dakle valja znati biti uslužen, tj. ugošćen! Kao što gost ima pravo kod domaćina, ništa manje nije pravo domaćina spram gosta. Gost ne može odbiti ponuđenu čast, pa tako, recimo, kod Južnih Slavena, osobito Srba pravoslavaca, najvažniji gost u toku godine jeste *položajnik* (ili *poladžajnik*) za Božić, a upravo on ne smije odbiti biti ugošćavan od strane domaćina, u protivnom *neće biti berićeta* ni kod domaćina ni kod gosta, *položajnika*. U sveslavenskom svjetogleđu obaveze kod domaćina i gosta su uzajamne. Iz svega navedenog više je no jasno da gostoprimstvo nije samo kod semitskih naroda ili u okrilju semitskih religiozno-duhovnih tradicija dovedeno na razinu obredne ravni, po *Abrahamovom/Ibrahimovom gostoprimstvu*, već je isto prisutno i kod slavenskih naroda i njihovih pretkršćanskih duhovnih baština, ali valja kazati i kod drugih indoevropskih naroda gostoprimstvo ima, doslovno, sakralnu narav. Recimo, kod antičkih Grka zaštitnik gosta i gostoprimstva je niko drugi doli Zevs, a kod Rimljana o gostima i gostoprimstvu skrbi i štiti Jupiter (*hospitalis*), koji kažnjava svaki prijestup prema gostu. Kod svih navedenih naroda, i u svim navedenim tradicijama

gost (stranac, prosjak, siromah...) je tabuiran ili nepovrediv – *sacrosantus*. (Više o kazanom, osobito iz staroslavenskog vidika vidjeti u: Словенска митологија: енциклопедијски речник, стр. 129-131; Веселин Чајкановић, Мит и религија у Срба: изабране студије, стр. 128-153; Spasoje Vasiljev, *Mitologija drevnih Slovena*, str. 119, 147. i 169)

Drama gostoprimstva

Literatura

Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, III. izdanje, Svjetlost, Sarajevo, 1973.

Adnan Silajdžić, *Islam u otkriću kršćanske Evrope: povijest međureligijskog dijaloga*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2003.

Анастасије Јанулатос, *Ислам*, превела с грчког Јасмина Ђекић, Хришћански културни центар, Београд, 2005.

Annemarie Schimmel, *Džibrilovo krilo*, s engleskog preveo Enes Karić, El-Kalem, Sarajevo, 2013.

Drugi vatikanski koncil: dokumenti, latinski i hrvatski, IV. izdanje, KS, Zagreb, 1993.

Edward W. Said, *Orijentalizam; zapadnjačke predodžbe o Orijentu*, s engleskog preveo Rešid Hafizović, Svjetlost, Sarajevo, 1999.

El-Hudžviri, *Raskrivanje velova (Kešful mahdžub)*, grupa prevodilaca, Press Orient International, Paris & Sarajevo & Damascus, 1420/1999.

Eli Tauber, *Ilustrovani leksikon judeizma: istorija, religija i običaji*, Magistrat, Sarajevo, 2007.

Franjevački izvori, Vijeće franjevačkih zajednica Hrvatske i BiH, Sarajevo & Zagreb, 2012.

Giulio Bassetti-Sani, *Louis Massignon: Christian Ecumenist, Prophet of Inter-Religious Reconciliation*, Franciscan Press, Chicago, 1974.

Grupa autora, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, V. izdanje, KS, Zagreb, 2006.

Gwenolé Jeusset, *Sveti Franjo i sultan*, s francuskog preveo Ivan Nujić, Svjetlo riječi, Sarajevo – Zagreb, 2008.

Hadrijan Borak, *Redovnička pravila*, KS, Zagreb, 2005.

- Henry Corbin, *Historija islamske filozofije*, s francuskog preveo Nerkez Smailagić, Veselin Masleša, Sarajevo, 1977.
- Henry Corbin, *Swedenborg i ezoterijski islam*, preveo s engleskog Haris Dučić, Planjax Komerc, Tešanj, 2021.
- Husref Redžić, *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1983.
- Idham Muhammad Hanash, *Teorija islamske umjetnosti: estetski pojam i epistemička struktura*, s engleskog prevela A. Mulović, CNS, Sarajevo, 2018.
- Ivan Roksandić, *Al-Halladž – mistik, mučenik, pesnik*, u: *Kulture Istoka*, god. VII, br. 24, april-juni, 1990.
- Jeruzalemska Biblija*, KS, Zagreb, 2003.
- Joris-Karl Huysmans, *La Cathédrale*, 1898.
- Karl-Josef Kuschel, *Židovi, kršćani, muslimani: podrijetlo i budućnost*, s njemačkog preveo Ladislav Z. Fišić, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2011.
- Karl-Josef Kuschel, *Spor oko Abrahama: što Židove, kršćane i muslimane dijeli – a što ih ujedinjuje*, s njemačkog preveo Ladislav Z. Fišić, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2000.
- Klasične islamske teologije: kembriđzski priručnik*, uredio Tim Winter, s engleskog preveo Rusmir Mahmutćehajić, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo, 2016.
- Louis Massignon, *Parole Donnée*, (précédé d'entretiens avec Vincent-Mansour Monteil), Paris, Éditions du Seuil, 1983.
- Louis Massignon, *La Palestine et la paix dans la justice*, 2009.
- Louis Massignon, *La Passion de Hallâj; martyr mystique de l'Islam*, I-IV, Edition Paul Geuthner, Paris, 1922.
- Luj Masinjon, *Srce u muslimanskoj molitvi i meditaciji*, u: *Kulture Istoka*, god. VI, br. 20, april-juni, 1989.

Drama gostoprimstva

Marie-Madeleine Davy, *Enciklopedija mistika*, I. sveska, Naprijed, Zagreb, 1990.

Marijan Jurčević, *Kršćanski pan-en-teizam – mistika i stvorenja*, u: *Odgovornost za život: Zbornik radova sa znanstvenog simpozija*, Baška Voda, 1999.

Marko P. Đurić, *Biblijom i Kur'anom do jednog Boga Stvoritelja*, NI „Ibn Sina“, Sarajevo, 2016.

Michel Hayek, *Le Christ de l'islam*, Ed. du Seuil, Paris, 1959.

Mubina Moker, *Duhovne postaje poslanika u svjetonazoru šejha 'Attāra*, NI „Ibn Sina“, Sarajevo, 2007.

Mustafa Akyol, *Islamski Isus*, preveo s engleskog Damir Biličić, Ljevak, Zagreb, 2017.

Opća enciklopedija, Jugoslavenski leksikografski zavod, 5, L-Nigh, Zagreb, 1979.

Prijevod *Kur'ana*, preveo Enes Karić, FF Bihać, Bihać, 2006.

Seyyed Hossein Nasr, *Srce islama; tajne vrijednosti za čovječanstvo*, s engleskog preveli Enes Karić & Rešid Hafizović & Nevad Kahteran, El-Kalem, Sarajevo, 2002.

Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, prijevod s engleskog Zulejha Riđanović, El-Kalem, Sarajevo, 1994.

Seyyed Hossein Nasr, *Živi sufizam*, s engleskog preveli Edin Kukavica & Enes Karić, NI „Ibn Sina“, Sarajevo, 2004.

Словенска митологија: енциклопедијски речник, редактори: Светлана М. Толстој & Љубинко Раденковић, ZEPTEK BOOK WORLD, Београд, 2001.

Spasoje Vasiljev, *Mitologija drevnih Slovena*, Dečija knjiga, Beograd, 1990.

Sue Hamilton, *Indijska filozofija*, prevela Sabina Berberović, TKD Šahinpašić, Sarajevo, 2003.

Sufizam, priredili Darko Tanasković & Ivan Šop, Vuk Karadžić, biblioteka Zodijak, Beograd, 1981.

Teufik Muftić, *Arapsko-srpskohrvatski rječnik*, I, Udruženje Ilmije u SRBiH, Sarajevo, 1973.

Titus Burckhardt, *Fes; Stadt des Islam*, 1960.

W. Montgomery Watt, *Muhamed: prorok i državnik*, preveo Milenko Mandić, Svjetlost, Sarajevo, 1989.

W. Montgomery Watt, *Muhammad at Mecca*, Clarendon Press, Oxford, 1953.

Веселин Чајкановић, *Мит и религија у Срба: изабране студије*, приредио Војислав Ђурић, СКЗ, Београд, 1973.

<https://www.charlesdefoucauld.org/en/biographie.php>

<https://znaci.ba/tekstovi/kazivanje-o-muhammedu-alejhislam-vi-dio-spavaci-u-pecini>

